

Seres Attila

„CSÁNGÓMENTÉS” MOLDVÁBAN A XIX–XX. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Bevezető

A magyar társadalom az Osztrák–Magyar Monarchia idején a moldvai csángók többségi nemzetbe való beolvadásának látványos felgyorsulását az egységes román nemzetállam létrejöttéhez, és az ahhoz kapcsolódó, állami irányítású homogenizációs törekvésekhez kötötte. Nyilvánvaló volt, hogy a XIX. század utolsó harmadában a modern államhatalom a birtokában lévő adminisztratív eszközökkel, és a nemzeti egység megvalósításának hangoztatása által a román társadalom támogatását is maga mögött tudva, hatékonyabban véghezviheti a már korábban több tényező együttes hatására megindult asszimilációs folyamatot. A problémával foglalkozó korabeli magyarországi cikkek, tudósítások és szakmunkák emellett szinte kivétel nélkül az anyaország felelősségének kérdését is felvetették. Ezek szerint ugyanis a magyar állam és katolikus egyház a csángók helyzete iránt tanúsított közömbösségével vagy passzivitásával csak bátorította Románia és a nemzetiségi politikájában vele szövetséges moldvai olasz papság tevékenységét.

Magyarországot és a magyar katolikus főpapságot azonban nem lehet ennyire egyértelműen elmarasztalni a helyzet kialakulásáért, hiszen a nemzetközi jogi keretek akkor is adottak voltak. A csángók által lakott területek egy idegen állam fennhatósága alá tartoztak, s ez nagymértékben korlátozta a magyar politikai elit, a katolikus klérus és a társadalmi szervezetek cselekvési lehetőségeit. Magyarország szerepének megítélése a legérzékletesebben talán Samassa József egri érsek véleményében tükröződött: „Bár el nem hallgathatom aggodalmamat, hogy amint a múltban érezhetően hiányzott rendszeresség, gondos ellenőrzés, jóakarató és kitartó ügyszeretet... lehetőséget nyújtott azon siralmas helyzetnek, melyben...keleti testvéreink sínylenek és pusztulásnak indulnak: ha a kellő gondosság és ügybuzgalom nem kíséri és támogatja most bármilyen jóakarattal megkezdett munkát, ennek sikere iránt a kilátás kevésbé lehet megnyugtató; – mire nézve tagadhatatlanul a biztosítékok egyik legfontosabbja marad kétségesnek amaz közjogi helyzetünkből folyó ok miatt, hogy az egész ügynek főintézése nincs kizárólag a magyar kormány kezébe letéve.”¹

Dolgozatunkban kísérletet teszünk annak áttekintésére, hogy a XIX. század folyamán milyen lehetőségek adódtak a csángók visszakapcsolására a nemzet véráramába, illetve az anyaországban milyen megoldásokat tartottak célravezetőnek a magyar nyelvűség fenntartására a moldvai katolikus falvakban. Ezután igyekszünk bemutatni azt a – történetírás által eddig feldolgozatlan – magyarországi kezdeményezést az 1890-es évek második feléből, amelynek az volt a célja, hogy kieszközölje a magyar nyelvtanítás bevezetését a moldvai katolikus teológiai iskolákban. Ismereteink szerint ez volt az egyetlen olyan akció a XIX. század második felében, amely – a társadalmi követelések hatására is – kormányzati szintről indult, az elvi alapjait tekintve mégis beleillett a csángók megmentéséről vallott nézetek sorába.

Áttelepítés vagy szülőföldön tartás?

A moldvai csángók katolikus magyar identitásának megőrzésére vonatkozó nézeteknek Magyarországon a XVIII. század végétől két, antagonisztikusnak tekinthető, – de egyes szerzőknél mégis egymásra épülő, – egészen napjainkig ható vonulata fedezhető fel. Ezeket némiképp leegyszerűsítve úgy fogalmazhatnánk meg, hogy az egyik a közösség szülőföldjéről történő kizűrés által, míg a másik a szülőföldjén való megtartása mellett próbálta elérni a kívánt célokat. Az egyik elképzelés szerint a csángók magyar identitásának helyreállítása és erősítése akként képzelhető el, ha a történelmi Magyarország határain belülre telepítik őket, mert ott nemzeti-kulturális érdekeik a magyar állam védelmében részesülhetnek, illetve önazonosságuk alakulását a magyar nemzet felől érkező spontán hatások közvetlenül is befolyásolhatják. Másik lehetőség lett volna, ha intézményesítik a magyar nyelv használatát a csángók számára kulcsfontosságú egyházi liturgiában ott, ahol a hívek többsége még beszél magyarul. Ez több magyar származású pap Moldvába küldését feltételezte, amivel megteremthetővé vált volna a magyar eredetű papság túlsúlya, de még hatékonyabb eszköznek tűnt a katolikusok által lakott moldvai területek magyar egyházi fennhatóság alá csatolása. Így a katolikusok lelki gondozása terén könnyebben érvényesülhettek volna a magyar egyházi és nemzeti szempontok. Az első megoldás radikális változást hozott volna a csángók életében, míg a második a még fennálló és viszonylag kedvezőnek mondható nyelvi állapotok megőrzését, az asszimiláció megállítását célzó, inkább defenzív jellegű kulturális-vallási közbeavatkozás lehetett volna. Előre kell bocsátanunk, hogy mindkét elképzelés kormányzati szintre is eljutott a XIX. század folyamán, de ennek ellenére egyik sem öltötte fel egy alaposan kidolgozott, távlatokban gondolkodó, és ezért a megvalósulás menetidejét is figyelembe vevő, kiforrott koncepció formáját. A konkrét tetteket, megoldási módokat mindig is az adott történelmi viszonyok, a geopolitikai környezet, és hirtelen jövő külső hatások, *ad hoc* jelleggel indukálták.

Mindkét változat megvalósítása több nehézségbe ütközött. A XVI. század első felében, a középkori magyar állam széthullásával kiesett a Moldvába telepített magyarok mellől a magyar állami támasz, amely sokáig összekötetési pontot és hatékony védelmet jelentett számukra.² Ezután a magyar nép által lakott törzsterület felől csak a meg-megújuló kivándorlások és a szórványosan mindvégig jelen levő magyar misszionáriusok révén juthattak el hozzájuk a magyar kultúra elemei, a XVIII–XIX. századi nagy nemzeti átalakulási folyamatokon azonban kívül rekedtek.³ Magyar részről emiatt egy, a reformkorral és az 1848–49. évi forradalom és szabadságharcra betetőződő polgári nemzetté válási folyamat szembesül a csángókkal, mint a magyar nemzetről leszakadt népelemmel. A csángók esetében még a dualizmus korában is nem annyira magyar nemzettudatuk megőrzését, hanem egyáltalán a modern polgári értelemben vett nemzeti összetartozás érzés kialakítását kellett volna először programba venni. Anyaország és határain kívül eső néptöredékei közötti viszonyban persze több hasonló példát találunk, akár Románia és a magyarországi románok esetében, ahol a kisebbség az anyanemzettől elválasztva szintén külön fejlődési utat járt be, s mégis hordozójává vált az egységes nemzettudatnak. A moldvai csángók azonban a történelmi viszonyok következtében nem rendelkeztek olyan öntudatos társadalmi rétegekkel (erős nemesség, értelmiség, vagy egyházi elit), amelyekre egy ilyen politikát alapozni lehetett volna.

Ugyanúgy komoly akadályokat jelentett az egyházi állam magatartása. A XVI–XVII. században Moldva katolikus területei különböző nem magyar püspökségek irányítása alá kerültek. Az 1622-ben megalakult Hitterjesztés Szent Kongregációja pedig kivétel nélkül idegen származású papokat küldött a régióba, amely számára is kulcsfontosságúnak mutatkozott, hiszen a török megszállás alatt álló, vagy török hűbéri területeken ez volt a legszámottevőbb és legjelentősebb katolikus közösség.⁴ A Csángóföld tehát a nyugati kereszténység keleti perifériáján, ortodox többségbe ágyazva helyezkedett el, ugyanakkor mindvégig makacsul ragaszkodott katolikus hitéhez.⁵ Ez az „erőd-helyzet” lehetővé tette volna a katolicizmus pozícióinak további erősítését keleti irányba. Dacára annak, hogy ezek az expanzív kísérletek a meglévő hívek megtartásánál nem tudtak többet elérni, a Szentszék mindvégig napirenden tartotta a keleti területek uniójának lehetőségét. A román nyelv latinitására feltehetőleg már a XVII–XVIII. században felfigyelt az olasz papság, amely a csángók „romanizálása” által akart ugródeszkát létrehozni az ortodox hívek felé. A XIX. század végi magyar utazók beszámoltak arról, hogy a Moldvában szolgáló olasz papok számára a románosítás érdekében csak ürügy az unió hangoztatása, mivel annak nincs valós alapja, tekintve, hogy Moldva már nem számítható missziós területnek.⁶ Úgy véljük, hogy a XVII–XVIII. század folyamán a térségre jellemző zavaros hatalmi viszonyok miatt a pápai állam perspektivikusan számolt az unió bizonyos fokú megvalósításával, de ez az egységes román nemzetállam megteremtésével valóban elvesztette a realitását, mivel azzal az államvallásként kezelt ortodoxia megtörhetet-

len pozíciókra tett szert. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az ortodox hegemónia miatt a helyi katolikus papságnak már korábban is, a XVII. századtól létérdeke volt, hogy szoros kapcsolatokat tartson fenn a fejedelmi hatalommal is,⁷ így az olasz papság és az államhatalom érdekazonossága a XIX. század végén nem volt előzmények nélküli.

Mindezek fényében elmondható, hogy a csángóság *archaikus szinten* megragadt identitás-tudata, amelyben a vallással és az annak megéléséhez vagy gyakorlásához szükséges nyelvvel való azonosulás fejeződik ki, leginkább az egyház által tűnt befolyásolhatónak. Nem véletlen, hogy mind a magyar, mind a román nemzeti aspirációk a saját céljaik elérése érdekében a vallást és az egyházat szemelték ki az egyik „stratégiai terepnek.”

A magyar államnak a helyszínen teendő preventív lépéseit ezeken kívül már az említett nemzetközi jogi tényező is nehezítette. Mint utaltunk rá, Románia egy nemrég megszületett kisállam volt, amely igyekezett nemzetállami fejlődését és nemzetépítési folyamatát kiteljesíteni, s éppen Magyarországgal szemben fogalmazta meg fő – a nemzetközi porondon nem hivatalos, de hivatalos támogatást élvező – irredenta követeléseit. Emiatt elképzelhetetlen volt, hogy a román állam bármilyen befolyást engedélyezzen a saját kisebbségi ügyeibe, különösképpen, ha azok a csángók esetében a románosítással ellentétes változást eredményezhettek volna. Ezen kívül a XIX. század végén, XX. század elején a magyar politika mozgásterét a csángókérdésben más objektív tényezők is alakították: a Monarchia dinasztikus külpolitikái érdekei, a magyar társnemzet cselekvési korlátai a dualista államon belül, valamint a különféle moldvai missziók rivalizálása.

A Magyarországra történő áttelepítés kivitelezhetőségét rendkívül megnehezítette volna a csángók által lakott települések viszonylag nagy területen való elhelyezkedése és szórtsága. Moldva magyar lakossága két nagyobb, egymástól elkülönülő nyelvszigeten – Románvásár környékén az északi csángók, illetve Bákó vidékén a déli csángók és a székelyescsángók – helyezkedett el.⁸ Moldvában az 1859. évi román népszámlálás 52881 katolikust számolt össze, amelynek 71,6%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát.⁹ Az 1899. évi népszámlálás a nem román állampolgárokkal együtt 88 803-ra tette a moldvai katolikusok számát. Ez a népszámlálás nem vizsgálta az anyanyelvi-nemzetiségi viszonyokat, az ugyanebben az időben készített Románia Nagy Földrajzi Szótára című munkában közölt demográfiai adatok alapján azonban arra lehet következtetni, hogy a magukat magyarnak valló katolikusok arányszáma a XIX. század második felében Bákó és Román megyékben is jelentős mértékben visszaesett.¹⁰ Ezzel együtt valószínű, hogy a XIX. század végén még valamivel több mint száz olyan település létezhetett Moldvában, ahol magyarul beszéltek.¹¹ További problémát jelentett volna a telepítés helyének kijelölése Magyarországon. A hazatelepített csángókat ugyanolyan jó minőségű földdel és olyan értékű ingatlanokkal, gazdálkodási eszközökkel kellett volna kárpótolni, mint ami-

lyet otthon hagytak. Egyoldalú telepítési akcióra pedig a magyar államférfiak nem is gondoltak, mivel lehetetlen lett volna egy államnak a másik területére benyúlva, kiragadni onnan a népesség egy részét. Esetleges nagyobb szabású, az egész népcsoportra kiterjedő telepítés tehát mindig is egy bilaterális román–magyar egyezmény megkötésének függvénye volt. Ilyen megállapodásba viszont a román fél nehezen ment volna bele, mivel román részről a beolvasztást önmagában nemcsak a nacionalista politikai érdekek diktálták, hanem a csángóknak a környező románságéhoz viszonyított magasabb termelési kultúrája és életviszonyai is.

A magyar egyházi hierarchia Moldvára történő kiterjesztésének gondolatát először Batthyány Ignác erdélyi katolikus püspök vetette fel a XVIII. század végén. A VI. Pius pápához 1787-ben írott levelében megfogalmazott javaslatát éppen a mádэфalvi veszedelem után kialakult szükséghelyzet indokolta, de annak komoly egyházjogi alapjai és történeti előzményei is voltak. A mádэфalvi események után a csíki székelyekkel együtt Moldvába menekülő csíkszentléleki pap, Zöld Péter számolt be először az ott tapasztalható paphiányról és az ott élő magyarok vallásgyakorlásának kedvezőtlen lehetőségeiről. Batthyány igyekezett orvosolni a helyzetet, és kérte a pápát, hogy csatolja Moldvát az ő egyházmegyéjéhez. Ezzel az aktuussal a püspök könnyebben kielégíthette volna a magyar anyanyelvű papság utánpótlása iránti igényeket. A javaslat azonban nem talált kedvező visszhangra a Szentszékénél, mindössze annyit sikerült elérni, hogy nemsokára két magyar minoritát küldhettek Magyarországról Moldvába. Közülük az egyik, Pozsonyi Tamás a gorzafalvi plébániára került, amelyet azonban a Hitterjesztés Szent Kongregációjának nyomására hamarosan el kellett hagynia.¹² Batthyány kudarcot vallott kezdeményezése volta-képpen a XIV–XVI. században meglévő egyházjogi helyzet visszaállítását jelentette, amikor a moldvai katolikusok által lakott terület a magyar egyházszerkezeti hierarchiához tartozott. Nem elhanyagolható tényező az sem, hogy a reformáció elterjedése és erdélyi sikerei miatt, a püspök Moldvának a saját egyházmegyéje alá történő rendelésével végső soron a katolikus egyház erdélyi befolyásának megszilárdítását is elősegíthette volna.

A XIX. század első évtizedében szórványosan érkeztek magyar ferencesek a moldvai magyar falvak plébániáira. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy az olasz papság nyomása egyre inkább ránehezedett a magyar katolikus falvakra, s emiatt a XVIII–XIX. század fordulóján a közajátatosságot több helyen román nyelven kezdték tartani. 1804-ben Brocani Domokos missziói prefektus elrendelte, hogy a Bákó környéki plébániákon az imádságot, illetve a hitoktatást a templomban felváltva magyar és román nyelven végezzék, továbbá, ahol már addig is románul énekeltek, a misében és a vecsernyében ezután is úgy tegyék, egyéb esetekben magyarul is énekelhetnek.¹³ Ezzel szemben a székely kivándorlás következtében hirtelen megszorodott népesség vallási igényeit a Szentszék általános paphiány következtében nem tudta kielégíteni, sok egyházközség filiájára nem tudtak eljutni a

papok. 1825-ben Paroni Fülöp János apostoli helytartó ezért Kolozsváron szerződést kötött a konventuálisok magyar provinciájával, amelynek értelmében a rend hat misszionáriust küld Moldvába, a Kongregáció pedig száz tallért fizet a fiatal szerzetesek neveltetéséért. Az anyagiak kérdésében nemsokára viták alakultak ki, amelyek odáig fajultak, hogy az új apostoli helynök, Paolo Sardi 1843-ban ideiglenesen felbontotta az egyezményt.¹⁴

A moldvai csángókra a reformkorban figyelt fel a magyar társadalom, mint a történelmi határokon kívül élő, legszámottevőbb magyar népelemre. Azért, hogy a magyar közvélemény pontosabb képet nyerhessen a csángók lélekszámáról és helyzetéről, a Magyar Tudós Társaság 1836-ban Moldvába küldte Gegő Elek ferences szerzetest, aki két évvel ezután megjelent könyvében számolt be ottani tapasztalatairól.¹⁵ Feltehetőleg Kossuth Lajos is éppen Gegő tudósításai alapján vetette fel először 1842-ben a Pesti Hírlapban írott cikkében a bukovinai székelyek és moldvai csángók Magyarországra történő telepítésének lehetőségét.¹⁶ Nem sokkal később, 1844-ben szintén Tudós Társaság kiküldöttjeként járt Moldvában Jerney János, aki 1844 novemberében a csángók érdekében még Bákóban megfogalmazott egy felhívást a vármegyei követekhez. Jerney az elrománosításért nem a világi hatalmat tette felelőssé, hanem az olasz lelkészeket, akik szerinte antihumánusan bánnak híveikkel. A vármegyéek közül Jerney felhívására Pest, Zemplén és Tolna vármegye is cselekvésre szánta el magát. A Tolna vármegyei rendek 1845-ben az uralkodóhoz fordultak, annak érdekében, hogy rendelkezzen a moldvaiak hazahozataláról és az üresen fekvő kincstári birtokok valamelyikén történő megtelepítéséről. A javaslatot Zemplén vármegye közgyűlése is megtárgyalta, s felhívást intézett az uralkodóhoz, hogy segítse az áttelepülni szándékozók ügyét. Hasonló tartalmú levelet küldtek Kopácsy József esztergomi érsekhez is, melyben kérték, hogy járjon közbe az uralkodónál az ügy érdekében.¹⁷

Nem kétséges, hogy Kopácsy a vármegyei követek lépéseinek hatására szánta el magát a cselekvésre: 1845-ben levelet írt Sardinak, melyben kérte, hogy segítse a magyar nyelv fenntartását és erősítését Moldvában. Ugyanezzel fordult Szabó Románhoz, a konventuálisok rendfőnökéhez, s javasolta, hogy emelje meg a misszionáriusok létszámát a moldvai igényekhez igazítva. Szándékának elérése érdekében közölte Szabóval, hogy a hat misszionáriuson kívül Moldvába küldendő szerzetesek költségeit ő fedezi, melynek eredményeként a rendfőnök még két rendtagot küldött a térségbe. Az olasz papokkal történt sorozatos összeütközések miatt azonban a két új rendtagot hamarosan kiszorították Moldvából, az ismételt anyagi problémák okán pedig a magyar provincia 1848-ban az összes rendtagot visszahívta onnan.¹⁸ A magyar minorita provincia és a Kongregáció moldvai prefektúrája közti kapcsolatok megszakadásával a magyar egyházközösségekbe szervezett úton hosszú ideig nem kerülhettek magyarországi papok, az olasz papok túlsúlya ezért végképp meghatározó lett.

Mint láttuk, a hazatelepítés eszméje a politikai elit körében már a reformkorban sem volt idegen. Kossuth felvetése, és Jerney felhívása, valamint a vármegyei küldöttek pártfogó álláspontja előkészítették a talajt ahhoz, hogy az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc idején a csángókérdéssel ne úgy kelljen szembenézni, mint egy teljesen ismeretlen problémával. A Habsburg-kormányzat kísérlete a forradalom eredményeinek letörésére, valamint a hazai nemzetiségek közül a szerbeknek és az erdélyi románoknak a magyar forradalommal való szembehelyezkedése előtérbe helyezte a magyarság védelmi erejének növelését is. A moldvai csángókat is érintő, ún. telepítési törvény megszületését a Grigore Sturdzának, a moldvai fejedelem fiának kegyetlenkedéseiről és visszaéléseiről szóló diplomáciai jelentések, valamint a szerbek délvidéki mozgolódásai készítették elő. A magyar kormány a telepítés helyéül az üresen fekvő délvidéki kincstári birtokokat szemelte ki, s ezeknek megválasztásakor tisztán honvédelmi szempontokat vett figyelembe. Az ott földhöz juttatott új telepéseknek a szerb felkelés által fenyegetett magyar forradalom vívmányainak védelmére kellett volna berendezkedniük. A magyar országgyűlés képviselőháza és felsőháza is megszavazta a törvényt, komoly aggodalmakra adott azonban okot, hogy a törvény szövege semmilyen rendelkezést nem tartalmazott a csángó lakosság összegyűjtésére a Moldvai Fejedelemség területén és az onnani kitelepítésére vonatkozólag. A csángók hazahozatalára irányuló terv azonban nem valósulhatott meg, mivel az uralkodó a törvényszöveget 1848-ban nem szentesítette, 1849-ben pedig a hadi helyzet és a szabadságharc bukása végleg megpecsételte annak kivitelezését.¹⁹

A Bach-rendszerben semmilyen remény nem mutatkozott arra, hogy az államilag ismét alárendelt Magyarországon a csángókérdés a hivatalos politika szintjére lépjen. A csángók felé irányuló társadalmi érdeklődésnek és intézményes figyelemnek azonban voltak jelei, mint például a Szent László Társulat megalakulása 1861-ben. Az egyesület fő céljának a történelmi Magyarország határain kívül élő magyar katolikus közösségek, a bukovinai székelyek, moldvai csángók és a XIX. század második felében a Dunai-fejedelemségekbe kivándorolt katolikus székelyek lelki gondozását és támogatását tekintette.²⁰ A Romániában lévő magyar települések és magyar lakosság helyzetének megvizsgálására 1868-ban az egyesület egy öt főből álló expedíciót küldött ki, amelynek támogatására Simor János esztergomi érseket is felkérték. Simor az egyesület romániai útjának szándékáról értesítette Andrássy Gyula magyar miniszterelnököt, aki ezt követően a közös külügyminiszter útján utasította a jászvásári és bukaresti osztrák–magyar missziók vezetőit, hogy vegyék pártfogásukba a Társulat küldötteit.²¹ Imets Fülöp Jákó útinaplójából kiderül, hogy bár a bákói alkonzul nem igazán örült nekik, a jászvásári konzul rendkívül szívélyesen fogadta a csoport odautazó tagjait, de figyelmeztette őket a román kormány „feszült nemzetiségi hangulatára”, ugyanakkor elismerte, hogy a román kormány nem akadályozza magániskolák megnyitását.²² Nem tartjuk kizártnak, hogy a csoport Jász-

vásárba is eljutó tagjait Salandri József missziói prefektus is éppen a Monarchia diplomáciai kirendeltségének közbenjárására fogadta. Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezéssel megváltozott államjogi viszonyok, és a magyar politikai elit bekerülése a hatalomba lehetővé tették, hogy ez a tanulmányút politikai jóváhagyás és támogatás mellett valósulhasson meg. A csángókérdés tehát a Szent László Társulat tevékenysége révén – ideiglenesen – ismét a kormányzat látókörébe kerül.

Az expedíció tagjai a Társulat 1868. szeptember 22–23-án tartott győri közgyűlésén számoltak be tapasztalataikról. A véleményük egybeesett abban, hogy a moldvai magyarság megtartása érdekében a moldvai egyházszervezet átalakítása révén lehetne a legtartósabb sikereket elérni, úgy, hogy egyházi és jogi összeköttetés létesüljön a moldvai katolikus területek és valamelyik magyarországi érsekség vagy püspökség között. Ez lényegében a magyar püspöki kar Moldva feletti egyházigazgatási jogainak visszaszerzését jelentené, amellyel elérhetővé válna, hogy a magyar püspökök küldhessenek papokat Moldvába. Ennek érdekében azonban mind a Vatikánban, mind Bukarestben diplomáciai lépéseket kell tenni, s ehhez elengedhetetlen, hogy a magyar katolikus klérus egységet tanúsítson a kérdésben. Felvetődött továbbá az is, hogy a Társulat nyisson fiókszervet Bákóban, létesítsenek magyar egyházi oktatási intézményeket a Csángóföldön, illetve a magyar kormány a nemzetközi joggyakorlatot figyelembe véve a nemzetiségi politikájában helyezkedjen a reciprocitás álláspontjára, vagyis ugyanannyi jogot követeljen a csángóknak, mint amennyit maga is megad a magyarországi románoknak. Maga Imets elgondolkodott egy telepítési akció lehetőségén, de ennek szerinte több akadálya is lett volna, mégpedig: nem biztos, hogy a csángók el szeretnének jönni a szülőföldjükről, nehéz lenne végrehajtani a birtokcserét Magyarország és Románia között, továbbá számolni kell a nacionalista román kormányok ellenállásával.²³

A kiküldöttek jelentésük alapján a „közgyűlést azon meggyőződésre vezették, miszerint sürgős és halaszthatatlan kötelessége a Szent László Társulatnak mindent elkövetni, mi lehetőségében áll, hogy a dunafejedelemségi magyar ajkú római katolikus testvérek vallási, iskolai és nemzetiségi szükségéik mielőbb enyhíteni igyekezzenek, amennyiben nem lévén sem a magyar nyelvet bíró lelkészeik, sem magyar ajkú tanítóik, sem iskoláik, hol gyermekeik vallásos nevelésről gondoskodva lennének, a mintegy ötven-hatvanezer dunafejedelemségi magyar ajkú katolikus azon veszély fenyegeti, hogy maholnap vallását és nemzetiségét levetközve eloláhosodik s a skizma karjaiba dől.”²⁴ A Társulat a moldvai testvérekkel való teendők koordinálása érdekében Állandó Csángó Bizottságot választott, s felkérte az egyházi főméltóságokat, hogy adakozzanak a legnagyobb moldvai községekben létrehozandó, magyar származású tanítók által vezetett iskolák javára. Felhívták a figyelmet arra is, hogy értesítsék a Bizottságot, ha a moldvai csángók között végzendő misszióra alkalmas és arra kedvet érző papokról van tudomásuk.²⁵ A misszió teljesítésére és az adománygyűjtésre többen is jelentkeztek. A legnagyobb összegű támogatás Haynald

Lajos kalocsai érsektől származott, aki a moldvai magyar nyelvű katolikus iskola-hálózat kiépítésére 5000 forintos alapítványt hozott létre, amelynek éves kamataiból finanszírozni lehetett volna tanítók munkáját, tankönyvek kiküldését.²⁶

A Csángó Bizottság működése során elérte, hogy 1869-ben a magyar püspöki karnak az első vatikáni zsinaton tett előterjesztésére a Hitterjesztés Szent Kongregációja beleegyezett abba, hogy magyar áldozárok is szolgálatot teljesítsenek a Csángóföldön. Az egyetlen feltétel az volt, hogy a Moldvába induló szerzetesek a római Szent Antal Kollégiumban töltsenek el bizonyos időt. A Társulat 1869 szeptemberében tartott közgyűlése elhatározta, hogy akik moldvai missziós céllal mennek Rómába, azoknak száz forint útiköltség-hozzájárulást ad, továbbá a moldvai misszió részére nevelendő növendékekért a minorita rendtartománynak évi 130 forintos kárpótlást nyújt.²⁷ Rövidesen el is utazott három magyar minorita Moldvába.²⁸

A moldvai magyar lakosság nemzeti önazonosságának felébresztésére, és a román nacionalizáló törekvések elhárítására alternatív lehetőséget kínált az 1850-es évektől a Duna-fejedelemségekben meginduló református missziós mozgalom. A XVIII-XIX. század fordulóján lezajlott székely kivándorlások során Moldvában is létrejött Szászút központtal több kisebb-nagyobb magyar református telep. A reformáció nem volt idegen a tájon, itt már korábbról voltak hagyományai a protestáns felekezetek jelenlétének.²⁹ A reformáció térnyerését elősegíthette továbbá a magyar református egyház függetlensége, az a körülmény, hogy szervezeti kérdésekben nem volt kitéve egy olyan egyházi főhatóság felügyeletének, amelyet Róma jelentett a katolikus egyházi hierarchiában. A református egyház maga rendelkezhetett volna moldvai híveinek lelki ellátásáról. A moldvai viszonyokból fakadó előnyt jelentett, hogy azokon a településeken, amelyek az egyházközség központjából a távolság vagy általános paphiány miatt nehezebb volt ellátni a hívekről való lelki gondoskodást, a magyar anyanyelvűek könnyebben áttértek a szintén magyar nyelvű hitgyakorlást biztosító református vallásra, mint az ortodoxiára. Az 1860-as évek első felében a szászúti közösséget újjászervező Czelder Márton ideiglenes sikereinek egyik kulcsa éppen ebben rejlett.³⁰ Czelder maga sem tagadta, hogy a magyarok által lakott területek déli végén fekvő Szászutat kedvező földrajzi elhelyezkedése révén kiindulási pontnak tartja, ahonnan elvégezhető a reformáció elterjesztése és a moldvai magyarság áttérése.³¹

Hasonló „megfigyelési pont” szerepet szeretett volna szánni később a magyar kormányzat a csángó településterület déli sávjában elhelyezkedő, de magyar falvakkal körülvett Aknavásárnak is. Az ottani református egyházközség jóval később alakult, mint a szászúti; feltehetőleg az 1890-es évek legelején, a helyi sóbánya által kínált munkalehetőség vonzotta oda a Romániába vándorolt székelyeket.³² A helyi, mintegy 100-120 főt számláló gyülekezet 1895-ben levéllel fordult Bánffy Dezső magyar miniszterelnökhöz, hogy nyújtson 2000 frank anyagi támogatást az imaház helyéül kiszemelt telek megvásárlására. A kormányfő az erdélyi református püs-

pökhöz írott levelében kifejtette: „...kedvező földrajzi fekvésénél fogva hivatva lenne a moldvai magyar telepítvények érdekeinek megfigyelésére őrskemén szolgálni, ha ezen kényes természetű nehéz feladat teljesítésére alkalmas református lelkész vagy tanító alkalmaztatnék.”³³ A püspök válaszlevelében tájékoztatta Bánffy, hogy egy olyan kisközösségről van szó, amely a létrehozása óta nemigen szaporodott, a kedvezőtlen megélhetési viszonyok miatt inkább a gyakori lemorzsolódás figyelhető meg. Ennek ellenére javasolta, hogy a moldvai telepes falvak helyzetének figyelemmel kísérése érdekében helyezték oda Nagy Sándor brailai laikus misszionáriust.³⁴

A Csángóföld déli szegélyén elhelyezkedő református góckra alapozott, átgondolt stratégia megvalósítása esetén talán lehetővé vált volna, hogy a bákói katolikus településterületen megizmosodjanak a már meglévő református közösségek, esetleg néhány új is létrejöjjön. Ennél többre azonban véleményünk szerint nemigen lehetett számítani, ugyanis a moldvai városi református közösségek egyik fő jellemzője éppen az állandó mobilitás volt. A moldvai nagyvárosokban vagy iparterületeken élő magyar reformátusok jelentős része a XIX. század második felében a Székelyföldről kivándorolt csoportokhoz tartozott, amelyek a megélhetési lehetőségek függvényében, állandóan változtatták lakóhelyüket, és gyorsan lemorzsolódtak. Czelder megjegyzi egyik missziói levelében, hogy első százszéki útja során megállt Foksányban, ahol az erdélyi névtárban szereplő 120 reformátussal szemben alig néhányat talált, mert beszámolók szerint azok „felkerekedtek néhány hete, s ki tudja, hová mentek”.³⁵ A városokban élő csoportok jobban ki voltak téve az asszimiláció veszélyének, mert hiányzott belőlük az évszázadok óta együtt élő, hagyományokat őrző zárt közösségek összetartó ereje. További gondot jelentett az ezekre a közösségekre jellemző szegénység, ami miatt a hitélet fönntartására szolgáló intézmények (imaház, paplak, oktatási helységek, stb.) kiépítése is jobbára magyarországi segílyektől függött.³⁶ Nem találjuk nyomát annak sem, hogy a magyar kormányzat hivatalosan szimpatizált volna egy református hullám ötletével, mivel ez bizonyosan mind a Szentszék, mind a magyar katolikus egyház ellenszenvét kivívta volna.

Moldvának a magyar egyházszervezettel való összekapcsolására, vagy magyar papok tömeges kiküldésére irányuló kísérletek, illetőleg a csángók áttelepítését célzó próbálkozások mind eredménytelenek maradtak a XVIII. század végén, a XIX. század folyamán. Úgy tűnt, hogy az egységes román állam megalakulásával, majd a jászvásári püspökség 1884. évi létrehozásával az asszimiláció feltartóztatásának, esetleg mérséklésének a századon végighúzódó esélye a döntő mozzanathoz érkezett.

Kísérlet a magyar nyelvtanítás bevezetésére a moldvai katolikus tanintézetekben

A Bánffy-kabinetnek a csángókérdésben tanúsított elszántságát véleményünk szerint két főbb tényező motiválta, melyek közül az első a csángók valóban egyre jobban súlyosbodó elnyomása volt. Mint említettük, 1884-ben Jászvásáron (Jassy, Iași) önálló katolikus püspökség alakult, amely szervezeti szempontból közvetlenül Rómának volt alárendelve, s élére többnyire olasz származású főpapokat neveztek ki.³⁷ Ezzel elveszett annak az esélye, hogy a magyar katolikusok lelki gondozását valamelyik magyar érsekség vagy püspökség vegye át. Két évvel később a püspökség szervezési hatáskörében álló, világi papokat képező, olasz mintájú papneveldét állítottak fel Moldva székhelyén. A papi szeminárium növendékeit egészen felszentelésükig a zárda falai közt tartották, még a szüleiket sem látogathatták meg. A tanulók több idegen nyelvet tanultak, magyarul azonban nem, ezáltal még a csángó gyerekek is könnyen elfelejtették anyanyelvüket.³⁸ 1893-ban az elemi katolikus vallásoktatásban betiltották a kétnyelvű magyar-román katekizmusokat, s azokat kizárólag román nyelvűekre cserélték.³⁹ Az 1890-es évek végére mindössze két magyar miniorita szerzetes maradt Moldvában, a magyar nyelvű prédikáció tehát teljesen kiszorult a térségből.⁴⁰ Ezen túlmenően a csángók elrománosítása nemcsak egyházi téren mutatkozott meg, hanem a Ion Alexandru Cuza fejedelem által elindított polgári átalakulás részeként az oktatási reform keretében kiépített népiskolákban is. Ezekben az iskolákban kizárólag román nyelven oktattak. A közigazgatás átalakítása során a moldvai katolikus falvakba helyezett polgármesterek és falusi jegyzők szinte kivétel nélkül mind ortodox románok voltak, akik nem tudtak érintkezni településük lakóival, a hivatalos adminisztrációval való kommunikáció szükségessége így mindenhol a román nyelv ismeretét feltételezte.⁴¹

A XIX. század végi magyar utazók mindenhol a magyar nyelv szerepének térvészését, a magyar nyelvű vallásosság visszaszorulását és a moldvai nyelvszigetek peremvidékeinek erős románosodását, illetve általában a magyar településterület összezsugorodását figyelték meg, s az asszimiláció ütemével kapcsolatban emiatt nem ritkán túlzó becsléseket adtak közre.⁴² A közvélemény ezért egyre hangosabban kezdte követelni a kormánytól, hogy tegyen valamit a helyzet megváltoztatása érdekében. A Szent László Társulat csoportjának „tényfeltáró útját” követően 1870-ben jelent meg Lukács Béla cikke a Vasárnapi Újságban, melyben a szerző a magyarság faji erejének megtartása és demográfiai súlyának növelése érdekében szükségesnek tartotta a moldvai katolikus és református missziók együttes támogatását.⁴³ Szádeczky Lajos 1881-ben megjelent visszaemlékezésében a csángókérdést szintén nemzeti ügynek vélte, ugyanakkor elhibázottnak gondolta, hogy Magyarországon ezt a problémát pusztán vallási természetűnek tekintik: „a nemzetiség megmentésének kérdése ott égető szükség, s a kívánt eredmény

csak úgy remélhető, ha a magyar nemzet veszi kezébe elszakadt fiainak az ügyét. Módja bizonyára van, csak akarni kell.”⁴⁴

A legszenvedélyesebb hangvételű követeléseket László Mihály, bukovinai születésű pap fogalmazta meg 1882-ben kiadott művében. Ebben az olasz papságot okolta a csángók beolvadásáért, s kiemelte, hogy „tatár-török együtt sem ártott annyit moldvai véreinknek, mint a rájuk erőszakolt olasz papság”.⁴⁵ László azzal vádolta meg az olasz misszionáriusokat, hogy azok célja voltaképpen a meggazdagodás volt, s románosító tevékenységükért a román államkincstárból folyósították nekik a tekintélyes pénzüsszegeket. Sőt, ezeknek a papoknak a végső célja a csángók kiirtása, ezért vissza kell állítani Moldvában az esztergomi érsek ősi jogait.⁴⁶ László röpirata nem lehetett visszhangtalan, hiszen egyes példányai még Moldvába, az ottani olasz misszionáriusok kezébe is eljutottak.⁴⁷ Végül meg kell említeni Ballagi Aladár 1887. évi útja alapján készült visszaemlékezéseit, amelyet a Magyar Földrajzi Társaság 1887. november 10-i ülésén is felolvasott. A szerző kétségbeejtőnek találta a moldvai állapotokat: „a modern állam, intézményei roppant súlyánál nehezedik a magyar érdekekre, legfeljebb az menthetné meg őket, ha a csángókat kapcsolatba lehetne hozni a magyar hierarchiával, mire évről-évre kevesebb a remény.”⁴⁸

A második ösztönző erőt a kormány moldvai „offenzívájában” eleinte a Monarchia diplomáciai kara felől érkező kedvező jelzések adták. Stefan Lippert von Granberg jászvásári osztrák–magyar alkonzul – aki román részről is elismert diplomata volt, – 1893 szeptemberében egy átfogó, és a korabeli állapotokat híven tükröző tanulmányt készített a moldvai csángókról.⁴⁹ Az elemzést szerzője feltehetőleg a magyarországi Memorandum-per, és annak előzményei hatására állította össze, ugyanis a magyarországi román sérelmek kapcsán párhuzamba kívánta állítani a két kisebbség helyzetét.⁵⁰ A szerző számára nem lehetett érdektelen az sem, hogy a memorandum kapcsán keletkezett romániai belpolitikai bonyodalmak veszélybe sodorták a német orientációt folytató Konzervatív Párt uralmát. Emiatt pedig bizonytalanná válhatott Romániának Németország és a Monarchia melletti, 1883 óta tartó szövetségi viszonya.⁵¹ A részletes elemzést még abban az évben megküldte Kálnoky Gusztáv közös külügyminiszter Wekerle Sándor magyar miniszterelnöknek, aki azt továbbította Hieronymi Károly belügyminiszternek magyar nyelvű kivonat elkészítése végett.⁵² A fordítás végül 1894 áprilisában került vissza a kormányfőhöz.⁵³

Az elemzés összeállítója a történeti bevezetőben hangsúlyozta, hogy mind a Moldvában korábban megtelepedett csángók, mind a XVIII. század óta kivándorolt székelyek magyar eredetűek. Jól elhatárolható nyelvszigeteken élnek Bákóban és Román megyében, bár az északi tömbön belül már csak Szabófalva és Jugán (a középkori Kozmafalva – S. A.) őrizte meg a régi csángó jelleget. Az 1892. évi román népszámlálás szerint a 66 ezer moldvai katolikusból még 55 ezer magyar, s őseik nyelvét leginkább a székely falvakban őrzik az ott élők.⁵⁴ Nem kétséges, hogy a ro-

mán kormánynak az a szándéka, hogy végleg elrománosítsa a még magyar sajtásokokat felmutató településeket. Ez a nacionalizációs politika az élet minden területére kiterjed. A falusi előljárók mind ortodox románok, csak nagyon ritka esetekben katolikusok, de ha a bíró magyar származású, akkor ortodox vallású jegyzőt rendelnek mellé. A néhány katolikus polgármester esetében nem tudható, hogy magyar származású egyénékről van szó, mert nevüket automatikusan románra fordítják, és a hivatalos érintkezésben a románosított változatát használják. A helyi népiskolákba ortodox tanítókat helyeznek, akik kommunikációs akadályok miatt büntetésként élik meg ezt a helyzetet. A férfiak tekintetében különlegesen hatékony asszimilációs terepnek bizonyul a hadsereg, ahol nincsenek katolikus tábori lelkészek, s a katolikus sorkatonákat ortodox társaik közé vezénylik. Lippert misszionáriusok beszámolóira hivatkozva állítja, hogy a hadseregből falujukba visszatérő magyar fiatalok többet nem hajlandók magyarul megszólalni. A román kormány óvatosságra szólítja fel a katolikus papságot, nehogy az a „magyar propaganda” befolyása alá kerüljön.

Az irat szerzője fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy a csángók ügyét leginkább egy „benszületett” katolikus klérus kinevelése segítségével lehetne megoldani. Lippert szerint ennek van alapja, hiszen a jászvásári katolikus szeminárium 18 papjelöltje közül 13 beszél magyarul. A katolikus román király dinasztikus érdekei miatt nem protezsálhatja a szintén katolikus vallású alattvalóit, ezért ez a teológiai oktatási intézet még sokáig a külföld anyagi támogatására lesz utalva. Lippert egy másik, politikai vonatkozású szempontot is felvetett: mind a Monarchia, mind a csángók számára kölcsönösen előnyös lenne egy katolikus képviselő megválasztása és a román parlamentbe juttatása. A katolikus politikai elit által egy katolikus pártot is létre lehetne hozni, amely Monarchia-barát politikai irányvonalat képviselne. Ezzel a német eredetű katolikus uralkodó pozícióit is erősíteni lehetne az országon belül.⁵⁵ Valószínű, hogy a Monarchia diplomáciai kara és más vezető körei is megfontolandónak tartották a Lippert által felvetett politikai természetű gondolatokat, ezért jóindulatúan viszonyultak a magyar kormány megindítandó akciójához. Az osztrák alkonzul véleményének megítéléséhez tudni kell, hogy magyar származású személy próbálkozása a parlamentbe való bejutásra nem volt precedens nélküli. A román fejedelemségek egyesülését megelőző, 1857. évi ideiglenes országgyűlési választásokon Rab János szabófalvi bírót a körzet közvetlen választójoggal rendelkező községi és járási előljárói képviselővé választották; ezt az eredményt azonban az orosz kormányzat által oktrojált Szervezeti Szabályzatra hivatkozva hivatalosan nem fogadták el, mert Rab katolikus volt.⁵⁶

A segélyakció megindítása nem a magyar kormány kezdeményezésére történt, hanem az újonnan kinevezett jászvásári püspök, Dominique Jaquet 1895. júliusi megkeresésére, amelyben a Monarchia külügyminiszterénél anyagi támogatást igényelt az ottani papnevelde fenntartási költségeire. A püspök kérelmét a bukaresti

osztrák–magyar követ és a jászvásári konzul is támogatásukról biztosították. A Külügyminiszter Bánffyhoz fordult, s javasolta, hogy a segélyekhez a magyar kormány is járuljon hozzá, mivel a papi szeminárium léte a „csángó telepek fenntartása szempontjából is fontossággal bír.”⁵⁷ A kormányfő illetékességéből felkérte a kultuszminisztert, közölje, hogy milyen forrásokat lehetne a papnevelde céljaira csoportosítani. Wlassics válaszában kifejtette, hogy a Vallásalap hazai egyházi célokat szolgál, de pénzügyi nehézségek miatt még eme eredeti rendeltetésének sem tud megfelelni, emiatt külföldi egyházi intézmények támogatására egyáltalán nem nyújthat fedezetet. Nyilvánvaló volt, hogy a minisztérium nem tud külön anyagi forrásokat teremteni a moldvai tanoda számára, ezért a kultuszminiszter azt javasolta Bánffynak, hogy ha az ügy valóban nemcsak tisztán egyházi célokat szolgál, hanem abban magyar nemzeti szempontok is érvényesülhetnek, akkor a kormány rendelkezési alapjából kellene a megfelelő anyagi eszközöket kiutalni.⁵⁸

A miniszterelnök valóban fontosnak tartotta az ügyet, ezért a támogatás érdekében körlevelet intézett a magyarországi katolikus érsekekhez és püspökökhöz. A levélben kifejtette, hogy a moldvai csángók lelki gondozása a legsiralmasabb állapotába jutott, mivel ott a lelkészi hivatást kizárólag olasz és német misszionáriusok látják el, ezért a románul nem beszélő nők a gyónás és áldozás szentségében nem részesülhetnek. A katolikus hívek „ezrével tódulnak a gyóntatószékhez, ha ott magyar áldozár is megfordul.” A kedvezőtlen vallási állapotok miatt pedig „tömegek térnek át a görög rítusra, s ekként vallásukból és nemzetiségükből kivetkőznek.” Bánffy a helyzet megváltoztatása érdekében egyrészt a külügyminiszteren keresztül utasította a vatikáni osztrák–magyar követet, hogy a római propaganda útján érje el magyar misszionáriusok alkalmazását. Másrészt tudatta a katolikus főpapokkal, hogy a jászvásári püspök az állami segély folyósítása esetén ígéretet tett a papneveldeben tanuló csángó gyerekek magyar nyelvű taníttatására, ezért az egyház támogatását kérte. A pénzügyi összegeket a külügyminisztérium segítségével, az osztrák–magyar külképviseletek közvetítésével fogják eljuttatni az iskola javára, de a magyarországi román nemzetiségi mozgalom miatt kérte, hogy közlését kezeljék bizalmasan. Ő maga utasítást adott kétezer frank beszerzésére a rendelkezési alap terhére, s kérte a címzetteket, hogy lehetőség szerint ők is támogassák az ügyet.⁵⁹

A felhívásra csakhamar, még ez év novembere-decembere folyamán Zalka János győri püspök, Rimely Károly beszercebányai püspök, Lönhart Ferenc erdélyi püspök, Császka György kalocsai érsek, Samassa József egri érsek, Schuster Constantin váci püspök, és Dessewffy Sándor csanádi püspök jóvoltából 3650 forint gyűlt össze. Schuster az általa tett 1000 forintos hozzájárulást alapítványi formában szeretne volna a csángók javára fordítani.⁶⁰ Az egyházi vezetők leveléből azonban az is kiderült, hogy már addig is fordítottak kisebb-nagyobb összegeket a moldvai csángók megsegítésére. Például Lönhart 1894-ben már adományozott ötven forintot magyar származású ifjak képzésére a jászvásári papneveldeben.⁶¹ Hanck Lőrinc nagy-

váradi püspök felhívta Bánffy figyelmét a Szent László Társulatra, amelynek célja éppen a Romániában élő magyarok gondozása. Elmondása szerint a Társulat az ő elnöklete alatt jelentős áldozatokat hozott már erre a célra, de az anyagiak előteremtése igen nehézkes, mivel csak a püspöki megyékben végzett gyűjtésekre támaszkodhatnak, s az ebből befolyó összegek elégtelennek mutatkoznak. Bánffy válaszában aláhúzta, hogy az anyagi támogatás iránt bizalmasnak jelzett kérelmét társadalmi szervezethez, s így közvetve a magyar közvéleményhez nem intézheti.⁶²

Dessewffy csanádi püspök részletes programtervet ajánlott a miniszterelnöknek, mivel „a moldvai magyarság legdrágább kincse, magyar nemzetisége és római katolikus vallása a schismatikus román kormányzat nyomása alatt, kellő gondozás hiányában a lassú, de biztos elenyészésre van kárhozthatva”.⁶³ Helyeselte a Bánffy által jelzett megoldási módozatot, mely szerint a csángó papjelölteket már az elemi iskolában magyar nyelvre tanítsák. Úgy vélte azonban, hogy ez a biztos és célravezető megoldás túl hosszú ideig tartana, mert a magyarul tudó papok helyi kinevelése alatt eltelő időben a hívek több nemzedéke is nyelvcsereét hajt végre. Ezért minél hamarabb a magyarországi papnevelékekben kellene moldvai misszionáriusokat képezni, akiket hazai tanulmányaik elvégzése után a bukaresti és jászvásári egyházfők rendelkezésére bocsáthatnának. Így egyrészt gyorsabban elérhetik a kívánt célt, másrészt a romániai egyházfők helyzetét is megkönnyítik azáltal, hogy a papnevelésre fordított költségeiket kímélik. A kiutazó magyar hallgatók a bukaresti vagy jászvásári szemináriumokon töltenének el rövidebb időt, annak érdekében, hogy megismerkedjenek a romániai viszonyokkal. A Magyarországon észlelhető paphiány miatt a püspök azt is javasolta, hogy a moldvai misszióra külföldről lehetne toborozni a magyarsággal rokonszenvező személyeket, akiket itthon készítenének fel. Felvette például a Rómában székelő, svájciakból álló Societas Divini Salvatoris rend tagjainak bevonását, akiknek éppen a missziós tevékenység a hivatásuk. A fő cél az lenne, hogy a moldvai magyarság minél hamarabb magyarul beszélő papokat kapjon.⁶⁴

A katolikus klérus együttes kiállása és egyhangú pozitív reakciója arra inspirálta Bánffyt, hogy a moldvai papnevelés valóban hosszadalmas folyamata és sokára beérő gyümölcseinek kivárása helyett, a gyorsabb eredménnyel kecsegtető diplomáciai eszközöket vegye igénybe, ezért levelet küldött a külügyminiszternek, melyben kérte, hogy a vatikáni ügyvivőn keresztül állandó diplomáciai védelmet biztosítson a csángók számára. Megkérte továbbá, hogy értesítse a katolikus propaganda bíboros prefektusát, hogy a magyar misszionáriusok hiányának pótlása a magyar katolikus főpapság egyöntetű támogatása folytán a legcsekélyebb nehézségbe sem ütközhet.⁶⁵ A vatikáni ügyvivő azonban hamarosan azt a választ továbbította Bánffynak, hogy a katolikus propaganda ügyvezető bíbornoka nem felelhet meg a magyar miniszterelnök kívánságának, mert nem állnak rendelkezésére magyar misszionáriusok.⁶⁶ Ezt követően a kormányfő Dessewffy javaslatának megfelelően igyekezett kipuhatolni, hogy ha a magyar szerzeteseket nem, akkor a Societas Divini Salvatoris

rend tagjainak moldvai misszióját hajlandó lenne-e támogatni a Szentszék. Hozzá-
füzte, hogy a magyarországi paphiány miatt valóban nem könnyű helybéli papok ki-
választása erre a feladatra, másrészt „a középiskolai képzés hiánya mellett a kizáró-
lag földműveléssel foglalkozó csángó törzsből papnövendékek alig kereshetők”. Ez
megnehezíti magyar anyanyelvű papok azonnali alkalmazását. Bánffy érveket is
adott a vatikáni ügyvivő lépéséhez, melyek szerint a csángók támogatása magyar
részről nem fed politikai szándékot, másrészt annak ellenére, hogy az egyetemes ka-
tolikus egyház nem folytat nemzeti politikát, ilyen irányú közbeavatkozása mégis
szükséges, hiszen a csángók nemzetiségük elvesztésével vallásukat is elhagyják.⁶⁷

A római katolikus propaganda bíborosa azonban nem járult hozzá az említett
misszionárius rend tagjainak alkalmazásához sem, véleménye szerint ugyanis visz-
szás helyzetet teremtene, ha a ferencesek mellett más rendbelieket is alkalmazná-
nak, illetve az ügynek politikai színezetet tulajdoníthat a román kormány. A bíboros
világossá tette azt is, hogy idegen lelkészek meghívása Moldvába a jászvásári püs-
pök hatáskörébe tartozik. A bíboros ugyanakkor lehetségesnek tartotta, hogy a ma-
gyar püspöki kar támogatása mellett a magyar nyelv tanítására egy tanszéket állítsa-
nak fel az egyébként a jezsuiták galíciai rendtartományának vezetése alatt álló
jászvásári papnevelőben.⁶⁸ Bánffy nem hagyta elintézetlenül az ügyet, hanem nyo-
matékosította érveit. Kifejtette, hogy a bíboros nem jól van informálva Magyaror-
szág és a moldvai csángók viszonyáról. A csángó telepek ugyanis nem a magyar ál-
lam területéről származnak, hanem a magyar honalapítással egyidejű hódítás során
jöttek létre, s így Magyarország kizárólag a fajrokonság alapján kíván nekik segítsé-
get nyújtani. Magyarország sosem volt a csángók hazája vagy anyaországa, ezért a
támogatásnak nincs politikai jelentősége, ugyanakkor megpróbálta megértetni azt
is: nyilvánvaló, hogy a magyar állam anyagi támogatásának feltételül szabja, hogy
a csángó falvakban szolgálatot teljesítő papok tudjanak magyarul.⁶⁹

Hamarosan azonban Bánffynak is be kellett látnia, hogy a pápai állam saját hatás-
körében nem kíván tenni semmit a csángók magyar nyelvű papokkal való ellátása
érdekében. Egyetlen megoldás maradt, meg kellett egyezni – a püspökség stabilitá-
sát és belső utánpótlását szolgáló intézményrendszer (oktatási intézmények, helyi
papi értelmiség kitermelése) fejlesztésében érdekelt – jászvásári püspökkel. Ez
mindkét részről kölcsönös érdeknek bizonyult, hiszen a püspök terveihez megfelelő
finansziális eszközökre volt szükség (Lippert konzul jóslata bevált: a jászvásári papi
képző, alig tíz évvel történt megalakulása után az Osztrák-Magyar Monarchia pénz-
segélyére szorult), Magyarországon viszont úgy vélték, hogy az anyagi hozzájárú-
lással feltételeket szabhatnak, s a magyar nemzetiségi szempontok érvényesülése
felé terelhetik az eseményeket. Mint említettük, a helyi püspöki hierarchia felépíté-
se, helybéli személyek felelős pozícióba ültetése döntő érvényű lehetett a csángók
identitásának befolyásolásában, hiszen a közösségből származó elemek viselkedése
ilyen helyzetben – különösen a papi reverendában – mindig tekintélyt parancsolóbb

és hitelesebb volt az adott közösség számára. Ezek a vezetők a közösség igényeinek és szokásainak ismerete révén egyúttal könnyebben is hatottak az emberekre. A kölcsönös érdekek meglétéhez járult az is, hogy Jacquet – elődjével ellentétben – valóban toleránsabb magatartást tanúsított a csángók és a magyar nyelv iránt, ahogy ezt egy későbbi levele is bizonyítja.⁷⁰

A Jacquet-val való tárgyalások megkezdését az a hír generálta, amely szerint a moldvai püspök tárgyalásokat kezdeményezett az egyik Alsó-Ausztriában lévő kongregációval, egy újonnan megépítendő felekezeti tanítóképző intézet vezetéséről. Bánffy arra kérte a külügyminisztert, utasítsa a jászvásári konzult, hogy lépjen érintkezésbe Jacquet-val. Előre igyekezett elhárítani a román oldal esetleges tiltakozását azzal, hogy kijelentette: a szabad vallásgyakorlat jogába tartozik az anyanyelven tartott istentisztelet is, amivel a magyar kormány a viszonyosság csekély mértékét igényli, hiszen a magyarországi románok törvény által biztosított nemzeti egyházszervezettel bírnak.⁷¹ A jászvásári konzul hamarosan jelentést tett a jezsuiták galíciai tartományfőnökének javaslatáról, mely szerint a jászvásári papneveldebe a rend osztrák–magyar provinciájából kellene a magyar nyelv tanítására alkalmas személyt küldeni. A konzul emellett kapcsolatba lépett a szeminárium rektorával, és beszélgetésük alapján azt tanácsolta, hogy az új hittanár óvatosságból Galicián keresztül, osztrák útlevéllel lépjen Románia területére. A kormányfő Vaszary Kolos esztergomi érsek segítségét kérte, hogy Jézus Társaságának magyarországi rendtartományából jelöljenek megfelelő személyt erre a posztra.⁷²

Az esztergomi érsek által a jezsuiták osztrák–magyar tartományával megindított tárgyalások azonban kudarcot vallottak. A tartományvezető konzultált rendjének Rómában székelő általános főnökével, aki nem engedélyezte magyar származású tanár alkalmazását a jászvásári papnevelő intézetben. Döntését három okkal indokolta. Egyrészt bizonytalannak tartotta a jászvásári szeminárium sorsát, mivel az 1869. évi vatikáni zsinat intézkedett arról, hogy a moldvai papság a ferences rendből kerüljön ki. Jacquet elődje, Camilli ugyanakkor jezsuita volt, és a ferences rendfőnök akarata ellenére nyitotta meg – az egyébként pápai jóváhagyást is bíró – jászvásári papneveldet, amelyet a jezsuita rend galíciai rendtartományára bízott. Ezzel az intézkedéssel Camilli kompromittáltatta magát, s emiatt hívták vissza Rómába. Az új püspök, Jacquet, aki maga is ferences, arra törekedett, hogy a saját rendje számára biztosítsa Moldvában a lelkipásztorkodást. Emiatt nem pártolja, hanem inkább gátolja a jászvásári szeminárium működését. A ferences szerzetesek tehát mindent rossz szemmel néznek, ami a világi papságot nevelő jászvásári tanintézmény bővítését jelenti, – mint például egy magyar jezsuita odaérkezése – mivel ez kiváltságaik csorbításával jár.⁷³ Ezen kívül a Jézus Társaság általános főnöke olyan értesülés birtokába jutott, mely szerint az adott tanszék vezetését a jelenlegi viszonyok között magyar nemzetiségű pap nem nyerhetné el. A román kormány ellenvetése miatt ez a személy csak szláv eredetű, vagy német lehetne.⁷⁴

A magyar miniszterelnök azonban nem adta fel egy magyar pap alkalmazásának lehetőségét. Ennek minden bizonnyal az volt az oka, hogy nem kívánta hiábavalóan, „ablakon kidobott pénzként” elveszteni a már addig is befektetett összegeket. Mint említettük, 1895-ben már 2000 frankot átutalt a jászvásári papnevelde javára. Nem kizárt, hogy 1896-ban is hasonló nagyságrendű adományt juttatott az iskolának, bár erre vonatkozólag közvetlen forrás nem áll rendelkezésünkre. Az mindenesetre biztos, hogy az intézet növendékei köszönetüket nyilvánították a támogatásért, és abbéli meggyőződésüket fejezték ki neki, hogy „a velünk tett jótétemény nem hintetett terméketlen talajra...és hogy a magyar nyelv tanulása által érdemessé tesszük magunkat ezen kegy kiérdemlésére.”⁷⁵ Szintén tudható, hogy a pénzek folyósítása 1897-ben sem szünetelt. Ekkor még a külügyminiszter is külön kiutalványozott 2000 frankot a magyar nyelv „kötelező oktatásának” céljaira.⁷⁶ Bánffy a köszönő levelét tartalmazó aktához hozzácsatolt egy 2000 frankról szóló utalványt.⁷⁷ A magyar nyelv tanítására fordított összeg nagysága a biztosan kiutalt 1895. évihez képest tehát nem csökkent, hanem a külügyminiszter jóvoltából még növekedett is.

Mindezek után felmerül a kérdés, hogy a pénz átutalásnak éveiben valójában volt-e magyar nyelvtanítás az intézet falai között? Magyarországi pap ekkor nem volt Jászvásáron. A Balla által is említett Kárpáti Grácián atya magyar minorita misszionárius Klézsén teljesített szolgálatot,⁷⁸ és az ő neve magyar nyelvtanárként csak később merült fel.⁷⁹ Ugyanakkor Felix Wiercinski rektornak az esztergomi érsekhez írott leveléből kiderült, hogy tartottak magyar nyelvórákat. Az intézet általános helyzetére jellemző volt, hogy a növendékek száma szaporodott, a tantárgyak körét kiszélesítették, az iskolaépületet felújították, illetve javult a tanulók ruházati és ételmezési ellátása. Az intézetben 42 növendék volt, akiknek „túlnyomó része három évfolyamon tanulja a magyar nyelvet”. A papnevelde vezetője megemlítette, hogy Pál atya, aki az első csángó származású felszentelt pap, és Istocceanu György tanítják a magyart. 1896 nyarán három ifjút küldtek Galíciába a jezsuita rendtartomány ottani előkészítő iskolájába, akik közül kettő „olyan jól bírja a magyar nyelvet, hogy azt már előzőleg Oláhország katolikus iskoláiban tanította, a harmadik szintén eléggé jártas benne”. A rektor reményét fejezte ki, hogy hamarosan a galíciai tartomány is adhat magyarul tudó papokat, de „addig is azon leszünk, hogy a rendelkezésünkre álló eszközökkel növendékeink között a magyar nyelv ismeretét csángóink lelki javára előmozdíthassuk”. Levele végén az esztergomi érsek segítségét kérte a papnevelő anyagi támogatására, mivel biztos fenntartási alappal nem rendelkeznek.⁸⁰ Ez a forrás önmagában nem mond ellent a Balla által 1896. márciusában küldött tudósításban foglaltaknak, ugyanis feltételezhető, hogy a magyar nyelv tanítása éppen a Bánffy által tett, 1895. novemberi adományoknak köszönhetően indult be. Sajnos az intézmény rektorának beszámolójából nem derül ki, hogy heti hány órában tanulták a növendékek a magyar nyelvet, de biztos, hogy ez csak a nyelvtudás elsajátítását és grammatikai fejlesztését célzó nyelvórákat jelentett, az egyes tantárgyakat viszont románul tanították.

Bánffy tehát újra próbálkozott az esztergomi érsek segítségével egy magyar tanár alkalmazása érdekében. Felkérte az érseket annak közlésére, hogy a magyar kormány által nyújtott addigi anyagi és erkölcsi támogatás is nélküli a politikai színezetet, s ezért a román kormány nem emelhet kifogást ezzel szemben. A magyar kormányfő valósággal megszarolta a jezsuiták általános rendfőnökét azzal, hogy ha a moldvai csángók segítyezésére irányuló akció nem vezet eredményre, a jászvásári szeminárium részére biztosított anyagi segítyt a jövőben be fogja szüntetni, s ezzel ennek az intézménynek a fennmaradása bizonytalanná fog válni.⁸¹ Az érsek Bánffy óhajára megsürgette a jezsuita rend római generálisát, hogy küldjön Jászvásárba egy arra alkalmas atyát, fáradozása azonban hiábavaló volt, mert a rendfőnök ismét elutasító választ adott, arra hivatkozva, hogy nincs erre a célra alkalmas, nélkülözhető embere.⁸²

Ezzel végérvényesen elveszett annak a lehetősége, hogy a jezsuiták kezén lévő jászvásári papneveldebe magyar tanár érkezzen egyes tantárgyak magyar nyelven való oktatására. Ennek fényében az is eredménynek számított, hogy a szemináriumon legalább a magyar nyelvtant tanították, bár a heti egy-két óra a szintizta csángó falvakból származó fiatalok számára a román nyelv dominanciája és más idegen nyelvek tanulása mellett éppen csak elegendőnek bizonyulhatott nyelvtudásuk szintjének fenntartására. A moldvai ferencesek és jezsuiták rivalizálása azonban szinte ezzel egy időben kapóra jött a magyar kormánynak is. 1897 elején nyilvánvalóvá lett, hogy Jacquet függetleníteni kívánja magát a jászvásári jezsuitáktól, és kiderült, hogy Kalugarban (a mai Lujzikalugar – S. A.) szeretné megalapítani az önálló ferences novíciátust. A moldvai püspök a Monarchia vezetéséhez fordult segítségért. Bánffy hajlandó lett volna évi tízezer frank rendszeres segítyt biztosítani az intézmény fenntartására, ugyanakkor kikötötte, hogy az intézmény keretén belül egy kántortanító-képzőt, vagy kántorképzőt is létre kell hozni.⁸³ Az érsek pártoló állásfoglalása mellett azt javasolta Bánffynak, hogy a ferences papi novíciátussal összhangban egy olyan kántortanító-képzőt, vagy kántorképzőt kell alakítani, ahol ferences laikus testvéreket tanítanak, mert a ferences papok és kántorok közti együttműködés könnyebben megvalósítható lenne.⁸⁴

A kántortanító-képző, vagy kántorképző felállításának ötletét Bánffy „megbízható magánúton vett értesülés” alapján vetette fel. Kántortanítók vagy kántorok képzése egy ésszerű és a moldvai magyarság művelődési viszonyait, valamint történetét is figyelembe vevő megfontolás alapján vetődhetett fel. A moldvai magyar falvakban ugyanis a középkori magyar állam szétesése, és az idegen szerzetesség megjelenése óta hagyományosan „deáknak” nevezett kántorok voltak a magyar nyelvű műveltség őrzői és továbbörökítői.⁸⁵ Azokban a fiókközségekben, amelyek messze estek a plébániát fenntartó anyaegyházaktól, a mindennapos lelki szolgálattól, és bizonyos egyházi teendőket (harangozás, temetés lebonyolítása, gyermekek tanítása) ők végezték el. De ugyanez vonatkozott azokra a településekre is, ahol ide-

gen származású papok szolgáltak. A kántorok módszeres képzése a papság identitásváltásának esetére is ellenszere lehetett volna a falvak látványos elrománosításának, mivel a kántor helybéli iskolázott emberként tevékenységével a hivatalos közeg és a pap szándékával ellentétes hatást gyakorolhatott. Nem volt véletlen az sem, hogy az esztergomi érsek a képzésre fektette a hangsúlyt, hiszen a korabeli beszámolók szerint a kántori munka már hanyatlásnak indult, sokan feslett életűek voltak közülük, és a Székelyföldről érkező bevándorlók szegődtek el a moldvai magyar falvakba kántoroknak, akik egyszerű pénzkereseti lehetőségnek tekintették ezt az állást.⁸⁶

Bánffy a külügyminiszternek is tolmácsolta az érsek észrevételeit, s megismételte, hogy szükség lenne egy kántortanító-képző, vagy egy kántorképző létesítésére. Aláhúzta, hogy ez könnyen elérhető lenne, hiszen a ferencesek között Magyarországon is léteznek laikus testvérek, akik nem felszentelt papok, saját templomaikban kántori tisztet töltenek be, sőt, sokan közülük tanítóként dolgoznak. Felkérte Goluchowskit, hogy a jászvásári osztrák–magyar konzul bizalmas úton tájékozzódjon Jacquet-nál a kalugari kántorképző megvalósításának lehetőségéről, mert „tagadhatatlanul sokkal hathatósabban lenne elérhető, ha a ferencendi szerzetesek mellé becsületes, vallásos, és a fajrokon elemből vett kántortanítókat vagy kántorokat sikerülne adni.”⁸⁷

Az osztrák–magyar diplomata megkérdezte Jacquet-t, hogy milyen módon kívánja megszervezni a ferences ígéhirdető-képző intézetet. A püspök elmondta: meggyőződése, hogy a katolikus egyháznak minden néphez alkalmazkodnia kell, nem erőszakolhat egy népre sem idegen nyelvet, kötelezi szolgálait, hogy megtanulják és beszéljék híveik nyelvét, mert „az isteni jog által parancsolt természeti jog kívánja ezt, ha nem egyszerűen jó érzékből származik.” Mivel egyházmegyéjében a hívek többsége magyar, köteles olyan papságot nevelni, amely ismeri a hívek által beszélt nyelvet. Elképzelései szerint az ország törvényeinek megfelelően az oktatás nyelve a román lenne, de minden nap egy magyar nyelvórát adnának a növendékeknek, s minden nap az egyik szünetet a magyar nyelvű társalgásnak szentelnék. Az intézet élére olyan személyt kellene állítani, aki tökéletesen beszél magyarul és románul is. Erre a posztra a Klézsén szolgáló Kárpáti lenne a legalkalmasabb, de ha ő hiányozna, akkor a magyarországi ferences provinciából kérne fel egy szerzetest erre a feladatra. Szeretne olyan központi kántorképző iskolát alapítani, amely csak a magyar falvakból venne fel gyerekeket. (Megjegyezte azt is, hogy a kántorok a román nyelv térnyerése ellenére az egyházi liturgiában, mindvégig hűek maradtak a magyar nyelvű ima-énekek tanításához.) Jacquet felvetette, hogy Kalugar helyett inkább Halasfalván kellene létrehozni novíciátust és a hozzá kapcsolódó oktatási intézményeket. Ez utóbbi azért lenne szerencsésebb helyszín, mert van vasútállomása, és az ottani plébános, Barradini atya felajánlotta, hogy saját költségén felépítteti a kis kollégiumnak szánt házat. Kalugar messze esik Bákó városától, ezért nehéz

élelmezni és orvosi segítséget hívni betegségek esetén, s ezen túlmenően rossz a környék ivóvizének minősége.⁸⁸

Bánffy hamarosan jelezte, hogy elvben kész nagyobb pénzáldozatot hozni a kántorképzővel egybekapcsolt novíciátus létrehozása és működtetése érdekében.⁸⁹ A komolyvá váló támogatási elhatározás egyeztetése érdekében Jacquet 1897 nyarának végén, őszének elején Budapestre utazott, ahol tárgyalás keretében véglegesítették szándékaikat.⁹⁰ A püspök pontos költségvetéssel állt elő: két intézményt kíván alapítani, egy ferences lelkészképzőt, és egy kántorképző iskolát. Az előbbi fenntartása évente 10 ezer frankba kerülne, míg a másodiké 3 ezerbe. Emellett az indulási évben szükség lenne 6 ezer frankra, hogy a kántorképző számára egy már meglévő kis házat megnagyobbítsanak és kitarazzanak. Az első évben 19 ezer frankot igényelt Bánffytól, míg az azt követő időszakban évente 13 ezret. A nyomaték kedvéért hozzátette: „ezen összegekkel megígérhetem, hogy olyan két iskolát állítok fel, ahol a magyar nyelv a román nyelvvel egyetemben a társalgási nyelvet fogja képezni”. Jacquet perspektivikusan is számolt a biztosan várható eredményekkel, melyek szerint 10 év alatt 50 kántor és 10 lelkész lesz kiképezve, akik majd mindannyian tökéletesen bírják a magyart.⁹¹ Megállapodtak a pénz átutalásának feltételeiről is. Eszerint az évente folyósítandó összeget a püspök által megjelölt bank számlájára utalják, „s talán a legcélszerűbb lenne azt valamely olaszországi, illetve római pénzügyintézet útján utalványoztatni.”⁹²

A korábbiakhoz képest most tekintélyesebb pénzösszeg átutalását a magyar kormányfő szigorú feltételekhez kötötte. Az első tételt képező 6 ezer frankot csak a moldvai püspök által kiállított átvételi elismervény fejében adhatta át a jászvásári osztrák–magyar diplomáciai kirendeltség vezetője. Kikötötte továbbá, hogy a további részleteket csak az iskola felépülte után fogják folyósítani. Megbízta egyúttal a jászvásári konzult az építkezés menetének, és a halasfalvi egyházi oktatási intézmények későbbi működésének folyamatos ellenőrzésével.⁹³ Az ügyben azonban hamarosan váratlan fordulat történt. Goluchowski 1897 decemberében memorandumot juttatott el Bánffyhoz, melyben közölte, hogy a halasfalvi iskola segélyezését a Monarchiának Romániával szemben hasonló kérdésekben követett eljárásából kifolyólag megengedhetetlennek tartja.⁹⁴ A magyar miniszterelnök kifejtette, hogy osztja a külügyminiszter aggályait a halasfalvi tanintézeteknek a magyar kormány részéről történő segélyezését illetően, s ezért a jászvásári püspökkel történt meg egyezést meg nem történtnek, a szóban forgó iskolák támogatását pedig elejtettnek tekinti. Hozzáfűzte még, nem gondolta, hogy a Jacquet-val megkezdett és befejezett tárgyalásokkal szemben a külügyminiszternek kifogása lesz, hiszen ő maga is átutalt 2000 frankot ugyanerre a célra. Kérte továbbá, hogy a bukaresti követ által visszatartott hatezer frankot juttassa el neki.⁹⁵

Véleményünk szerint a halasfalvi lelkésziskola és kántorképző önmagában hosszabb távon nem oldották volna meg a moldvai magyarság égető problémáját, a ma-

gyar nyelv intézményesítésének hiányát az egyházi liturgiában, közművelődésben és oktatásban. Jacques kétségtelenül jó szándékú kezdeményezése nem szólt többről, mint a magyar nyelv nyelvórák keretében történő tanításáról. A magyar nyelv tanításának bevezetése empátiája mellett létérdeke volt, hiszen a kezdetekben nagyrészt ettől függött a szilárd moldvai katolikus egyházszerkezeti struktúra megteremtése, és egyáltalán, a nemrég alakult püspökség működőképességének szavatolása, valamint a ferencesek fölényének biztosítása. Halasfalva kiválasztása is előnytelen volt a magyarság számára, hiszen a település az erősen fogyó északi nyelvsziget északi peremvidékén helyezkedett el, ahol már igen előrehaladott asszimilációs állapotok uralkodtak. Jacques azt vallotta, hogy a két településen hasonló a magyar nyelvű vallásosság szerepe: Kalugarban a népesség magyar, „az atyák mégis románul prédikálnak több mint negyven éve,” illetve Halasfalván a népesség magyar eredetű, magyarul beszél a családban, de román nyelven prédikálnak nekik a templomban.⁹⁶ A püspök szemszögéből nézve a magyar nyelv tanítása feltételezte a tanintézmények támogatását, a magyar kormány szemszögéből pedig a segélygaranciája lehetett a magyar nyelv tanításának. Mindezek ellenére úgy véljük, hogy Halasfalva és a Jacques által elképzelt oktatási szisztéma mégiscsak jobb lett volna annál, ami bekövetkezett.

1897-ben mégis megkezdte működését a bentlakással rendelkező intézmény. Az elemi iskolából kiválogatott és odavitt tehetséges csángó gyermekeket szigorú rendben nevelték. I. N. Ciocan Román megyei tanfelügyelő visszaemlékezéséből kiderül, hogy a gyerekek nem térhettek haza még vakációban sem, szüleikkel nem tarthatták a kapcsolatot, s ha azok látogatába jöttek, csak a papok jelenlétében beszélhettek velük. Emellett idegen személyek csak a rektor jóváhagyásával látogathatták az intézményt, a viszonylag magas szintű oktatás kizárólag román nyelven folyt, az idegen nyelvek közül a tanoncok a görögöt, latint, franciát, németet és az olaszt tanulták. A szeminárium mellett működő hároméves kántorképző is hasonlóképpen bentlakásos volt. A szeminárium rektora Ulderic Cipaloni olasz, a kántorképző igazgatója, Alfons Weber német származású volt, a tanszemélyzet többsége a vezetőség mintájára olasz és német papokból tevődött össze. A két intézményben tanulókat román nemzeti szellemben nevelték, ottani tanulmányaik befejeztével olaszországi teológiai főiskolákra kerültek, ahonnan visszatérve, Moldvában folytatták a csángók erőszakos asszimilálását.⁹⁷

A Monarchia diplomáciájának és a magyar kormánynak hirtelen visszavonulása a dualista állam dinasztikus érdekeivel és a magyar nemzetiségpolitika jellegével magyarázható. Románia a Bécsben aláírt 1883. októberi titkos szerződés óta az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország szövetségeseinek számított. Az oroszellenes román irányvonal, és a Besszarábia státusa körül kialakult román-orosz vita miatt a Monarchia több politikusa, így Andrássy Gyula is, Romániában potenciális szövetségest látott. Kálnoky Gusztáv külügyminiszter tisztában volt azzal, hogy a

Monarchia adottságai önmagukban elégtelenek a cári Oroszország elleni politikához, ezért a hiányzó erőforrásokat kis szövetségesek lehetőségeinek kiaknázásával próbálta pótolni. Ezért 1892-ben felújította a Romániához fűződő viszonyt. Az új egyezmény román fegyveres támogatást biztosított egy Oroszország elleni háború esetére. A Monarchia számára a Balkánon 1894-ben kedvezőtlen események zajlottak le: megbukott az osztrák–magyar-orientációt folytató bolgár kormány, Szerbiában pedig erősen Monarchia-ellenes színezetű politikai válság bontakozott ki. Ekkor még a Magyarországon folyó Memorandum-per ellenére is csak Románia látszott megbízható szövetségesnek. 1896 tavaszán azonban különböző európai fejlemények hatására a Monarchia keleti politikájában ismét az oroszbarát irányvonal kerekedett felül. Az osztrák–magyar politikai vezetés új koncepciójában Románia mint semleges ütközőállam szerepelt a két nagyhatalom között.⁹⁸

A kényes külpolitikai egyensúlyt szem előtt tartó osztrák–magyar politikai elit tehát a nemzetiségi konfrontációk miatt amúgy is terhelt magyar-román viszonyban nem engedhette meg egy újabb konfliktusforrás kialakulását. Éppen a tanulmányunkban tárgyalt moldvai akció idejére esett a Bánffy-kormány erélyes fellépése a magyarországi román kulturális intézmények részére folyósított román állami szubvenciókkal szemben. A Bánffy-kabinet megalakulása a magyar nemzetiségpolitika új szakaszának kezdetét jelentette, ugyanis az addigi, törvények segítségével magyarosító, és óvatos repressziókat foganatosító magatartást elvetette, s a nemzetiségi kérdés kezelésének intézményesítését, bürokratizálását vezette be. Az volt a célja, hogy a nemzetiségi mozgalmakról a kormány folyamatos tájékoztatást nyerjen, s ennek alapján minden területen: a törvényhozásban, közigazgatásban, a gazdaságpolitikában, és az egyházi életben minden intézkedésnél fokozottabban érvényesítsék azokat a nacionalista szempontokat, amelyeket az előző kormányok csak ösztönösen és rendszertelenül alkalmaztak. Ennek érdekében ún. nemzetiségi ügyosztályt (V. osztály) hozott létre, ahová az egyes szakminiszterek a nemzetiségi mozgalmakkal kapcsolatos aktákat előzetes véleményezés céljából felküldték.⁹⁹ A kormány nemzetiségi iskolapolitikájának fő törekvése az iskolai magyarosítás előmozdítása volt, s ennek érdekében Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter azzal próbálkozott, hogy a tanítói fizetések rendezéséről szóló 1893. XXVI. tc. végrehajtása útján az iskolafenntartókat államsegély igénylésre, s ezzel a kormány fokozott ellenőrzési jogának elismerésére kényszerítse.¹⁰⁰ A román államsegély elhárítására a jogalapot azonban leginkább az 1883. XXX. tc. (a középiskolai törvény) adta, amely megtiltotta idegen szubvenciók átvételét.¹⁰¹ A bukaresti segélyek felvételének tényleges megakadályozására a Bánffy-kormány tett először kísérletet. Diplomáciai úton sikerült is elérnie, hogy A. D. Sturdza román miniszterelnök 1896-ban nem küldött pénzt az erdélyi román iskoláknak. 1896 novemberétől 1897 márciusáig azonban a román liberális pártból kiszakadt frakció volt hatalmon, amely 1897-ben ismét kiutalta a segélyt. Az őket felváltó új Sturdza-kabinet viszont ezt ismét leállította.¹⁰²

A halasfalvi tanintézmények felállítására szánt, jókora összegek létét nyilván nehezen lehetett volna bizalmasan kezelni, és a román kormány előtt palástolni. A moldvai papi szeminárium és kántorképző ilyen mértékű szubvencionálása a román állam részéről a reciprocitás követelését, vagyis a magyarországi román iskolák támogatásának engedélyezését vetítette előre. Ez viszont magával vonhatta a gondosan új alapokra helyezett magyar nemzetiségpolitikai stratégia összeomlását. Bánffy kormánya fontosabbnak vélte a magyar belpolitikai életet erősen megterhelő román nemzeti mozgalom visszaszorítását, mint a moldvai csángók alapvető kisebbségi és nyelvi jogainak érvényesítését. A mérleg serpenyőjére téve a két dolgot, Magyarország többet veszthetett a román követelések megvalósulásával, mint a csángók anyaország általi képviselésének feladásával. Paradoxnak tűnik, hogy a magyar kormány voltaképpen mindkét fronton ugyanazért harcolt: a magyar nyelvtanítás bevezetéséért, mind a magyarországi román iskolákban, mind a moldvai csángók által látogatott oktatási intézményekben.

Legközelebb csak 1901-ben, a romániai akció katolikus ágának megindulásakor merült fel a csángók támogatásának kérdése.¹⁰³ A magyar vezetés már a segélyakció tervezésekor tisztában volt azzal, hogy külön kell választani a román állampolgárságú moldvai csángók, és a magyar honosságukat még megtartó, a XIX. század végén kivándorolt magyarok támogatásának ügyét. A jászvásári püspökség területén élő katolikusok számát 60 ezerre tette a VKM-nek a magyarság megszervezését előirányzó tervezete. A projektum kikötötte, hogy az akció sikeres megindításának első feltétele, hogy elnyerjék a bukaresti és a jászvásári egyházi főhatóságok közreműködését, bár a tervezet készítője megjegyezte, hogy a főhangsúly a bukaresti egyházmegyére esik.¹⁰⁴ Széll Kálmán miniszterelnök az akció irányával kapcsolatban utalt hivatali elődjére is: „Bánffy báró [...] azt az álláspontot képviselte, hogy a magyar királyi kormány a kölcsönösség elvének szem előtt tartása mellett romániai iskolák ügyeire, még ha nagyobbrészt magyar állampolgárok gyermekeiről is van szó, befolyást nem gyakorolhat, mivel az erdélyi iskolák Romániából történő segélyezése ellen a leghatározottabban tiltakozott”. A kormányfő kifejtette, hogy ezt a felfogást a román állampolgárságú csángókkal „teljes szigorral fenntartandónak véli”.¹⁰⁵ Emellett a magyar politikai elit egy kizárólag a jászvásári püspökség vezetésével külön kötendő megállapodást sem tartott lehetségesnek, mivel a Bánffy-Jacquet egyezség felrúgása következtében Jacquet már bizalmatlanná vált a magyar kormánnyal szemben.¹⁰⁶ (Úgy tűnik, hogy a miniszterelnököt állásfoglalása ellenére aggasztotta a csángók helyzete, ezért visszakérte a Lippert tanulmányát tartalmazó ügyiratot.)¹⁰⁷

A magyar támogatások előkészítése érdekében a VKM felhívta a „romániai viszonyok egyik legalaposabb ismerőjét”, hogy készítsen elemző tanulmányt a romániai segélyakció lehetséges módozatairól. A szerző szerint a moldvai csángókért a magyar kormány nem tehet semmit, mert ha cselekvésre szánná el magát, az egyen-

értékű lenne egy idegen állam belügyeibe való beavatkozással, amelyet a nemzetközi jog elfogadott elvei egyáltalán nem engednek. A csángók lélekszáma 40 ezerre tehető, de közösségük folyamatosan apad, s pusztulásuk fő oka az olasz misszió működése. Erre utalva a tanulmány megjegyzi: „ha már most azt hisszük, hogy a moldvai csángó-székelység magyarságának megóvása nemzeti érdek, s hogy e pár ezer magyart nem szabad szívtelenül odadobnunk az eloláhosodásnak, akkor az orvosságot is ott kell keresnünk, t. i. az egyházmál.” A csángók megóvása katolikus érdek is, mivel az asszimilációval párhuzamosan a vallásukat is megváltoztatják. Nemzetközi politikai téren nem lehet egyebet tenni, minthogy a magyar kormány szigorúan bizalmasan kérje fel az esztergomi érseket, hogy az nemcsak nemzeti, hanem tisztán vallási szempontból vezéreltetve, vegye kezébe az ügyüket, és hasson oda Rómában, hogy a csángók a jelenlegi olasz papok helyett fokozatosan visszakapják régi magyar minorita lelkészeiket. Az elemzés szerzője tanulságként megállapította, hogy „a magyar kormány mindössze ennyit tehet, és ennyit meg kell tennie”.¹⁰⁸ Mivel Bánffy miniszterelnök korábbi intervenciója a nyilvánosság kizárása mellett zajlott, a szerző nem tudhatta, hogy néhány évvel azelőtt történt ilyen kísérlet, és az teljes kudarccal végződött.

A magyar katolikus klérus be lett avatva a romániai akció tervébe, ezért ismerte annak jellegét is. Ennek köszönhető, hogy Szmrecsányi Pál szepesi katolikus püspök felvetette annak gondolatát: a romániai katolikus akció induljon meg a csángóktól függetlenül, de az akció menete során, a körülmények alakulásának függvényében figyelemmel kell követni a csángók sorsának alakulását, s majd ki kell dolgozni a megsegítésükre vonatkozó cselekvési programot is.¹⁰⁹ A katolikus akció tervén a végső simítások elvégzésére az 1902. év elején Budapestre érkezett Pallavicini János bukaresti osztrák–magyar követ, az akció eszmei atyja. A magyar miniszterelnökkel folytatott megbeszélései eredményeként elkészült, s az uralkodóhozelterjesztett tervezet elvetette az akciónak a csángókra történő kiterjesztését, arra hivatkozva, hogy román állampolgárságuk folytán támogatásuk a román kormány válaszlépéseit váltaná ki.¹¹⁰

A tervezet készítői a nemzetközi jogra hivatkoztak, amely minden állam elvitathatatlan jogává tette a határain kívül élő honpolgárainak támogatását. Az akció beindításának sikere az uralkodó és az osztrák–magyar diplomácia támogatásával, valamint a nemzetközi kapcsolatok jogrendjét figyelembe véve nem lehetett kétséges. Ugyanakkor az akció megtervezésére vonatkozó, általunk vizsgált dokumentumokban szinte mindenhol felbukkannak a kivitelezéssel kapcsolatos kételyek. A magyar kormány attól tartott, hogy a román államhatalom még a magyar honosok számára létrehozott magániskolák működését sem fogja engedélyezni. (Mint ahogy később történtek is próbálkozások az ott folyó munka ellehetetlenítésére.¹¹¹) Ennek kivédése érdekében le kellett választani a moldvai csángók oktatásügyét a kivándorolt magyarság képzését és kulturális szervezését előíró akcióról. A moldvai csángók

esetének és a kivándoroltak ügyének együttes kezelése komolyan veszélyeztethette még az utóbbiak megmentésének lehetőségét is. A két probléma szétbontásával azonban legalább a XIX. század végén Magyarországról a jobb megélhetés reményében Romániába özönlő székelyekért lehetett tenni valamit.

Az indokokat végül egy később elkészített emlékeztető feljegyzés összegezte: „A romániai magyar actio csak a magyar állampolgárok nemzeti gondozásával foglalkozik. A Moldvában élő magyar ajkú nem magyar állampolgárok gondozásától azért tekintettünk el, mert ha mi Romániában élő nem magyar állampolgárokkal foglalkoznánk, ezt a románok jogcímül használhatnák fel a Magyarországon élő magyar honos román ajkúak ügyeibe való beavatkozásra”.¹¹² Bár a *Romániai Magyar Újság* című – főként a Romániába vándorolt magyarság tájékoztatására szánt – sajtóorgánium az 1910-es években néhány moldvai csángó faluba is eljutott,¹¹³ semmi jele annak, hogy a XX. század elején a csángók az egymást váltó magyar kabinetek támogatásában részesedtek volna. Egy 1913-ban készült feljegyzés kilenc olyan „csángó” alapítványt sorol fel, amelyeknek kamatait a miniszterelnökség felügyelete mellett zajló romániai akciók (a katolikus és református) pénzügyi támogatására használták fel.¹¹⁴ Ezek között találjuk a már említett Schuster- és Pados-féle alapítványokat is. A dokumentumok áttanulmányozása után valószínűsíthető, hogy az alapítványok bankbetéti összegének éves kamatait döntően a bukovinai székelyek és a Regátban megtelepedett székelység kulturális-oktatási szubvenciójára fordították, a moldvai csángók ebben az időszakban nem részesedtek ezekből a javakból.¹¹⁵

A XIX. század alapvetően sikertelen – a néhány magyar minorita moldvai tevékenységével csak kismértékben kondicionáló hatású – próbálkozásainak sorozatát Bánffy Dezső kormányának kezdeményezése zárta le az évszázad végén. Bánffy arra irányuló kísérlete, hogy elérje magyar papok küldését és magyar tanárok működésének engedélyezését moldvai, már működő és megalakuló katolikus egyházi tanodákban, a Monarchia működését és a magyar nemzetiségi politika jellegét tekintve szimptomatikusnak is tekinthető. Hiszen a kedvezőnek látszó jelek ellenére, az akciót a közös külügyminiszter tanácsára a magyar miniszterelnök „fújta le”. A Monarchia dinasztikus érdekei, valamint a magyarországi kisebbségi politika prioritásai felülemelkedtek a csángók megóvását célzó kisebbségvédő intézkedés szükségességén. A moldvai csángók ügyét fel kellett áldozni más, a magyar nemzeti törekvések számára fontosabbnak tekintett célok megvalósítása érdekében. A legközelebb kínálkozó alkalom már csak az első világháborúban, Románia 1916. évi veresége után jött el, amikor Magyarország a győztes fél jogán a legyőzött félnek addig a „nem bolygatott” kérdések körébe tartozó követeléseket is beterjeszthetett. Ezek esetleges megvalósulását azonban a hadi helyzet megfordulása és a Monarchia szétesése végérvényesen meggátolta.

Jegyzetek

¹ Samassa József egri érsek levele Bánffy Dezső magyar miniszterelnökhöz. 1895. december 31. MOL (=Magyar Országos Levéltár) K 26 (=Miniszterelnökség központilag iktatott iratai), 477. cs. (=csomó), XXXI. t. (=tétel) 6286. al. sz. (=alapszám), 4477/1895. ikt. sz. (=iktató szám).

² Moldvai csángó–magyar okmánytár 1467–1706 I. Szerk.: Benda Kálmán. Budapest, 1989., 20.

³ Hatos Pál: A moldvai magyarság kutatása a kilencvenes években. Protestáns Szemle 1995. 3. sz., 243.

⁴ Moldvai csángó–magyar okmánytár 1467–1706 I. I. m. 40–42.

⁵ Uo. 40.

⁶ Erre lásd például: Imets Fülöp Jákó úti naplója 1868. In: Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva–Oláhokban 1868. Marosvásárhely, 1870., 74. László Mihály: Keleti testvéreink. Budapest, 1882. 51. Ballagi Aladár: A magyarság Moldvában. Földrajzi Közlemények, XVI. kötet (1888), 1–2. füzet, 17–18.

⁷ Erre lásd Magyar Zoltán: Vallás és etnikum kapcsolata egy moldvai csángó faluban. Néprajzi Látóhatár 1994. 1–2. sz., 75.

⁸ A csángók földrajzi elhelyezkedésére lásd Tánczos Vilmos: A moldvai csángók lélekszámáról. In: Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben. Szerk.: Pozsony Ferenc. Budapest, é. n., 8–11.

⁹ Uo. 13.

¹⁰ Uo.

¹¹ Tánczos Vilmos az 1990–es évek első felében végzett terepmunkája során még 83 olyan települést talált, ahol magyarul beszéltek. Uo. 15.

¹² Batthyány püspök indítványával kapcsolatban ellentétes értelmű kijelentések állnak rendelkezésünkre. Ballagi Aladár szerint Batthyány egyáltalán nem kapott választ a pápától, ezért önhatalmúlag küldte Moldvába Pozsonyit. Ballagi A.: i. m. 21. Auner Károly húsz évvel Ballagi visszaemlékezése után megjelent munkájában viszont azt állította, hogy a pápa 1788. évi válaszlevelében a jászvásári missziói prefektus jelentése alapján a moldvai állapotokat nem tartotta szomorúnak. Sőt, Pozsonyit a pápa kérésére küldte Moldvába Batthyány József esztergomi érsek. Auner Károly: A moldvai magyar telepek történeti vázlata. Temesvár, 1908, 59.

¹³ Erre lásd Auner K.: i. m. 62.

¹⁴ Uo. 73–75.

¹⁵ Gegő moldvai útjára lásd Mikecs László: Csángók. Budapest, [Reprint] 1989, 292.

¹⁶ Balanyi György: Kossuth terve a moldvai csángók hazatelepítésére 1842–ben. Erdélyi Múzeum, 50. kötet (1945). 1–4. füzet, 233.

¹⁷ Erre részletesen lásd Höggye István: A vármegye pártfogása a moldvai csángók ügyében 1845–ben. Néprajzi Látóhatár, 1994. 1–2. sz., 69–73.

¹⁸ Erre lásd Auner K.: i. m. 75–76.

¹⁹ A telepítési tervre a szabadságharc idején részletesen lásd Spira György: A magyar negyvennyolc és a csángók In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 1993. 305–318. Pásztor Lajos: Adatok a bukovinai és moldvai magyarság 19. századi történetéhez. Levéltári Közlemények, 1998/1–2. 85–97.

²⁰ A Szent László Társulat megalakulására lásd Hajdú Demeter Dénes: A Szent László Társulatról. In.: „Megfog vala apóm szokor kezemtül...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Szerk.: Halász Péter. Budapest, 1993, 155–156. Foki Ibolya: Magyar katolikusok Moldva–Oláhországban a 19. század közepén. Századok, 1996. 5. sz., 1291.

²¹ A Szent László Társulat levele Simor János esztergomi érsekhez. 1868. június 29. MOL P 1431 (=Szent László Társulat iratai), 5. cs., 1. t. 98/1868. ikt. sz.

²² Imets Fülöp Jákó úti naplója. I. m. 45., 96.

²³ A javaslatokra vonatkozólag lásd uo. 110–115., 136–139.

²⁴ A Szent László Társulat levele a magyarországi katolikus egyházi főméltóságokhoz. 1868. október 6. MOL P 1431, 5. cs., 1. t., 179/1868. ikt. sz.

²⁵ Uo.

²⁶ Haynald Lajos kalocsai érsek levele a Szent László Társulathoz. 1868. december 20. Uo. 17/1869. ikt. sz.

²⁷ A Szent László Társulat levele Gaal Damasén aradi minorita rendfőnökhöz. 1869. szeptember 28. Uo. 196/1869. ikt. sz.

²⁸ Erre lásd Foki I.: i. m. 1292.

²⁹ Halász Péter: A protestáns vallások szerepe a moldvai magyarok életében. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve IX. Szerk.: Für Lajos. Budapest, 1999. 169–172.

³⁰ Ballagi Aladár 1887 júliusában járt Moldvában. Szászút kapcsán megjegyezte, hogy amikor ott Czelder prédikált, még a Klézséhez affiliált katolikus falubeliek is hallgatták beszédét, olyan sokan, hogy csak a református templom udvarán fértek el. Erre lásd Ballagi A.: i. m. 6.

³¹ Czelder eleinte nem kívánta áttéríteni a katolikusokat. A bogdánfalvi utazásának tapasztalatai alapján levelet is írt Bartakovics Béla egri érseknek, hogy segítsen rajtuk. Erre lásd Czelder Márton: Missziói levelek Dr. Ballagi Mórhoz XXI–XXII. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1861. december 1. Czelder „fordulata” feltehetőleg akkor következett be, amikor passzivitást észlelt a katolikus klérus részéről. Czelder szándékaira lásd Imets Fülöp Jákó úti naplója. I. m. 137–138.

³² Veres Endre 1888. évi szlanikfürdői és aknavásári utazása kapcsán megjegyzi, hogy a Kárpátok romániai oldalán mindenütt találkozott magyarokkal, ugyanakkor nem tett említést az aknavásári reformátusokról. Veres Endre: Fürdői levelek Romániából. Vasárnapi Újság, 1888. augusztus 12.

³³ Bánffy levele az erdélyi református püspöknek. 1895. november 1. MOL K 26, 477. cs., XXXI. t., (6286. al. sz.) 3572/1895. ikt. sz.

³⁴ Az erdélyi református püspök levele Bánffynak. 1896. szeptember 4. Uo. 16297/1896. ikt. sz.

³⁵ Czelder Márton: Missziói levelek Dr. Ballagi Mórhoz VII. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1861. május 5.

³⁶ Feltehetőleg az aknavásári gyülekezet sem kapta meg a kívánt pénzüsszeget. Az erdélyi református püspök ugyanis azt javasolta Bánffynak, hogy a Csángó Magyar Egyesületnél érdeklődjön az anyagi segély ügyében. Az egyesület elnöke azonban megírta Bánffynak, hogy az egyesületi vagyon éves kamatait, mintegy 900 frankot fordítanak a romániai missziói egyházak támogatására. Ezzel az egyesület kimeríti segélykereteit. Megígérte ugyanakkor, hogy az erdélyi református egyházközség igazgató tanácsának figyelmét fel fogják hívni az aknavásáriak kérésére. A Csángó Magyar Egyesület elnöke, Teleki Géza levele Bánffynak. 1897. március 17. MOL K 26, 477. cs. XXXI. t. (6286. al. sz.), 6371/1897. ikt. sz.

³⁷ Tánczos V.: i. m. 24.

³⁸ Balla Gyula Lajos dormánfalvi minorita misszionárius levele Csák Czirják aradi minorita rendfőnöknek. 1896. március 2. MOL K 26, 477. cs., XXXI. t., (6286. al. sz.), 5034/1896. ikt. sz.

³⁹ Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Budapest, 2001, 120.

⁴⁰ Lásd a 38. sz. legendát.

⁴¹ Akadt néhány kivétel is, így például Klézsének Ballagi Aladár utazása idején Benke József személyében magyar származású polgármestere volt. Ballagi A.: i. m. 27.

⁴² László Mihály például azt jósolta, hogy „30 év múlva csakugyan nem sok megmentenivaló lesz”. László M.: i. m. 84. Ballagi Aladár is közelinek vélte a csángók pusztulását: „Moldvát elveszítjük a jövőben”. Ballagi A.: i. m. 27.

⁴³ Lukács Béla: A moldvai csángókról. Vasárnapi Újság, 1870. június 19.

⁴⁴ Szádeczky Lajos: Moldován át (Úti emlékek). Pesti Napló, 1881. január 13.

⁴⁵ László Mihály: Keleti testvéreink. Budapest, 1882, 47.

⁴⁶ Uo. 78.

⁴⁷ Erre Ballagi Aladár utal cikkében: a forrófalvi plébános, az olasz származású Dominicus Miglioratti, aki magyarul is kiválóan megtanult, „minden keserűség nélkül emlegette” László művét. Ballagi A.: i. m. 16.

⁴⁸ Uo. 27.

⁴⁹ Lippert tanulmánya teljes terjedelemben megjelent: Lajos Geceányi: Ein Bericht des österreichisch-ungarischen Vizekonsuls über die Ungarn in der Moldau. Jassy, 1893. In: Ungarn-Jahrbuch. Band 16. Red.: Horst Glassl, Ekkehard Völkl. München, 1988, 157–191.

⁵⁰ Uo. 159.

⁵¹ A Memorandum-mozgalom romániai visszhangjára lásd Erdély története III. 1830-tól napjainkig. Szerk.: Szász Zoltán. Budapest, 1988, 1661.

⁵² Wekerle levele Hieronyminek. 1894. január 3. MOL K 26, 477. cs., XXXI. t., (6286. al. sz.), 2937/1893. ikt. sz. Az ügyirat pro domo-jába tett bejegyzés szerint a miniszterelnökség nem kívánta azt rögtön ad acta tenni, mivel „érdekes, és a jövőre nézve is fontos adatot-útmutatást tartalmaz.” Uo. Nem biztos, hogy Lippert elemzése közvetlen hatást gyakorolt a Bánffy-féle akció megindítására, mindenesetre a magyar kormányzat annak tartalmát megismerve, végre rádőbbsenhetett arra, hogy mi a tényleges helyzet. Az elemzés később is egyfajta „adatbázisként” szolgált a csángók helyzetének kiértékelésekor: Széll Kálmán miniszterelnök a romániai magyar akció megindítása kapcsán az eredeti német nyelvű változatot ismét visszakérte Goluchowski Agenor külügyminisztertől. Erre lásd Széll levele Goluchowskinak. 1901. szeptember 7. MOL K 26, 548. cs., XXXI. t. 3153/1901. ikt. sz.

⁵³ Hieronymi levele Wekerlének. 1894. április 5. MOL K 26, 477. cs., XXXI. t., (6286. al. sz.), 782/1894. ikt. sz.

⁵⁴ A hazai szakirodalom nem tud erről a népszámlálásról, Lippert feltehetőleg az 1889. évi népszámlálás később megjelentetett statisztikáit vette figyelembe, s azok alapján becsülte meg a csángók lélekszámát. Lippert adatai: Geceányi L.: i. m. 169., 173. Az 1889. évi népszámlálásra vonatkozólag a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal által beszerzett számsorok szerint a romániai népszámlálás – kerekítve – 48 ezer magyar nemzetiségűt mutatott ki. A Statisztikai Hivatal igazgatója szerint a román statisztika igyekezett kisebbiteni a magyar nemzetiségűek számarányát. A népszámlálás 109 ezer katolikust talált, amelyek döntő része bizonyára magyar. Erre lásd Vargha Gyula, a Statisztikai Hivatal igazgatója jelentése Széll Kálmán miniszterelnöknek. 1901. május 23. MOL K 26, 548. cs., XXXI. t., 1937/1901. ikt. sz.

⁵⁵ Lippert tanulmányának magyar nyelvű kivonata. MOL K 26, 477. cs., XXXI. t. (6286. al. sz.), 782/1894. ikt. sz.

⁵⁶ Erre lásd Demény Lajos: Csángók az egyesülés korában. Bonyodalmak egy képviselőválasztás körül. A Hét, 1981. május 7.

⁵⁷ Bánffy levele Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek. 1895. július 16. MOL K 26, 477. cs., XXXI. t., (6286. al. sz.). 2242/1895. ikt. sz.

⁵⁸ Wlassics válaszelevele Bánffynak. 1895. október 21. Uo. 3572/1895. ikt. sz.

⁵⁹ Bánffy levele a magyar katolikus érsekekhez és püspökökhöz. 1895. november 22. Uo. 3857/1895. ikt. sz.

⁶⁰ Persze nem vett részt a segélyakcióban minden főpap, Bende Imre nyitrai püspök például egyházmegyéjének anyagi gondjaira hivatkozva nem tudott pénzt áldozni az egyébként általa is támogatandónak vélt célra. A katolikus egyházfők levele Bánffynak. Uo. 4477/1895. ikt. sz. Ehhez a mennyiséghez járult még a Pados János végrendelete alapján az a 3179 forintot kitevő összeg, amelyre ingó–ingatlan hagyatékának értéke rúgott. A hagyatékot Pados végrendeletében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) kezelésére bízta alapítvány formájában, melynek célja a Magyarország határaitól keletre eső fajrokonok támogatása volt. Erre lásd Wlassics levele Bánffynak. 1895. november 30. Uo.

⁶¹ Lönhart levele Bánffynak. 1895. december 19. Uo.

⁶² Hanck levele Bánffynak és Bánffy válaszelevele Hancknak. 1895. december 1. és 8. Uo. 4106/1895. ikt. sz.

⁶³ Dessewffy levele Bánffynak. 1895. december 20. Uo. 598/1896. ikt. sz.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Érthetetlen, hogy ebben a levélben miért beszél Bánffy a klérus részéről befolyt 1650 forintot kitevő összegről. Ha az összes átutalt pénzmennyiség egészéből levonjuk Schuster 1000 alapítványi forintját, akkor is 2650 forint marad. Bánffy levele Goluchowskinak. 1896. január 2. Uo. 4477/1895. ikt. sz.

- ⁶⁶ Bánffy levele Fábíán László Arad vármegyei főispánhoz. 1896. január 19. Uo. 598/1896. ikt. sz.
- ⁶⁷ Bánffy levele Goluchowskinak. 1896. január 22. Uo.
- ⁶⁸ Goluchowski válaszelevele Bánffynak. 1896. március 31. Uo. 6510/1896. ikt. sz.
- ⁶⁹ Bánffy levele Goluchowskinak. 1896. április 14. Uo.
- ⁷⁰ Erre lásd Jacquet levele a jászvásári osztrák konzulnak. 1897. április 7. Uo. 8126/1897. ikt. sz. Ezt egyébként a már említett dormánfalvi Balla Gy. Lajos is megerősítette, aki szerint „Jacquet jó szándékkal van a magyar szerzetesek iránt.” Uo. 5034/1896. ikt. sz.
- ⁷¹ Bánffy levele Goluchowskinak. 1896. május 8. Uo. 8833/1896. ikt. sz.
- ⁷² A jászvásári papnevelde rektora egyébként azon óhaját fogalmazta meg, hogy a rendelkezésére bocsátandó tanerő valamely teológiai tantárgy, vagy egy természettudományi szak előadására legyen képesítve. Bánffy levele Vaszary Kolos esztergomi érseknek. 1896. július 5. Uo. 12012/1896. ikt. sz.
- ⁷³ A jezsuiták és a ferencesek moldvai viszáljának egészen a XVI. századig visszavezethető előzményei voltak. Erre lásd Moldvai csángó–magyar okmánytár 1467–1706 I. I. m. 45–46.
- ⁷⁴ Vaszary levele Bánffynak. 1896. augusztus 23. MOL K 26, 477. cs., XXXI. t., (6286. al. sz.), 15743/1896. ikt. sz.
- ⁷⁵ Persze nem kizárt, hogy ez a levél még az 1895. évi apanázsra vonatkozott. A hitelesség kedvéért az aláírók nevét a dokumentumon szereplő formában tüntetjük fel. Robu Michaly, Antal György, Icztoc V., Bogles János, Romeder Karoly, Gröger E., Märghit Antal, Blajüti György levele Bánffynak. 1896. október 28. Uo. 20505/1896. ikt. sz.
- ⁷⁶ Goluchowski levele Bánffynak. 1897. február 8. Uo. 2678/1897. ikt. sz.
- ⁷⁷ Bánffy válasza Goluchowskinak. 1897. február 16. Uo.
- ⁷⁸ Balla levele Csák Czirjáknak. Uo. 5034/1896. ikt. sz.
- ⁷⁹ Jacquet levele a jászvásári osztrák–magyar konzulnak. 1897. április 7. Uo. 8126/1897. ikt. sz.
- ⁸⁰ Wiercinski levele Vaszarynak. 1896. december 12. Uo. 48/1897. ikt. sz.
- ⁸¹ Bánffy levele Vaszarynak. 1896. szeptember 2. Uo. 15743/1896. ikt. sz.
- ⁸² Vaszary levele Bánffynak. 1896. október 23. Uo. 20275/1896. ikt. sz.
- ⁸³ Bánffy levele Vaszarynak. 1897. február 16. Uo. 2678/1897. ikt. sz.
- ⁸⁴ Vaszary levele Bánffynak. 1897. február 22. Uo. 3579/1897. ikt. sz.
- ⁸⁵ A deákok tevékenységére Moldvában lásd Moldvai csángó–magyar okmánytár 1467–1706 I. I. m. 39.
- ⁸⁶ Ezt egyszer Bánffy is kifejtette a külügyminiszternek: „értésülése szerint a csángók vallásának gyakorlása azon nehézségbe is ütközik, hogy gyakran több hitközség, néha 10–12 jut egyetlen lelkészre, vagy csak egy kántorra, ottani szóval «diákra»...ők végzik az istentiszteletet, akik a műveltség alacsony fokán állnak, s még írni–olvasni sem tudnak”. Bánffy levele Goluchowskinak. 1896. május 8. Uo. 8833/1896. ikt. sz. Imets Fülöp Jákó szerint az akkor működött kántorok nem voltak szakemberek, s a papjuk iránti szolgálai viszony miatt nem volt önállóságuk, s a pap pártfogása nélkül nem is szervezhetnek népiskolákat. Imets Fülöp Jákó úti naplója. I. m. 115.
- ⁸⁷ Bánffy levele Goluchowskinak. 1897. február. MOL K 26, 477. cs., XXXI. t., (6286. al. sz.), 3579/1897. ikt. sz.
- ⁸⁸ Jacquet levele a jászvásári osztrák–magyar konzulnak. 1897. április 7. Uo. 8126/1897. ikt. sz.
- ⁸⁹ Bánffy levele Goluchowskinak. 1897. június 23. Uo. 8126/1897. ikt. sz.
- ⁹⁰ A budapesti látogatás pontos idejét nem sikerült meghatároznunk.
- ⁹¹ Jacquet emlékeztető feljegyzése Bánffy számára. 1897. szeptember 22. Uo. 16642/1897. ikt. sz.
- ⁹² Bánffy levele Jacquet–nak. 1897. szeptember 15. Uo. 15448/1897. ikt. sz.
- ⁹³ Bánffy levele Goluchowskinak. 1897. október. Uo. 16642/1897. ikt. sz.
- ⁹⁴ Goluchowski memoranduma Bánffyhoz. 1897. december 9. Uo. 921/1897. res. ikt. sz.
- ⁹⁵ Bánffy válasza Goluchowskinak. 1897. december 29. Uo.
- ⁹⁶ Jacquet levele a jászvásári osztrák–magyar konzulnak. 1897. április 7. Uo. 8126/1897. ikt. sz.
- ⁹⁷ I. N. Ciocan visszaemlékezése az 1903–1904. évi állapotokat tükrözte. Erre lásd Demény Lajos: A csángó múlt a magyar és román történetírásban – a politikai szándék és tudományosság válaszfútján. In: Csángó sorskérdések. Szerk.: Halász Péter. Budapest, 1997, 7.

⁹⁸ A Monarchia külpolitikájára részletesen lásd Diószegi István: A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája. Budapest, 1987. 56, 79–82.

⁹⁹ Bánffy nemzetiségpolitikájára lásd Szász Zoltán: A brassói román iskolák ügye a századvég nemzetiségi politikájában. Történelmi Szemle, 1976. 1–2. sz., 35–36.

¹⁰⁰ Uo. 45.

¹⁰¹ Uo. 49.

¹⁰² Uo. 50.

¹⁰³ A romániai magyar akcióra vonatkozólag részletesen lásd Makkai Béla: A kivándorolt magyarság anyaországi támogatása a 20. század elején – Ploiești példáján. Századok, 2002. 1. sz., 3–29.

¹⁰⁴ Wlassics levele Széll Kálmán magyar miniszterelnökhöz. 1901. június 15. MOL K 26, 548. cs., XXXI. t., 2198/1901. ikt. sz.

¹⁰⁵ Széll levele Goluchowskinak. 1901. augusztus 9. Uo.

¹⁰⁶ Feljegyzés a romániai magyar telepekről. 1901. szeptember 7. Uo. 3153/1901. ikt. sz.

¹⁰⁷ Lásd az 52. sz. legendát.

¹⁰⁸ Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában. Melléklet Wlassics Széllnek írt leveléhez. 1901. október 14. Uo. 3806/1901. ikt. sz.

¹⁰⁹ Szmrecsányi levele Széllnek. 1901. november 11. Uo. 4196/1901. ikt. sz.

¹¹⁰ Széll felterjesztése I. Ferenc József magyar királyhoz. 1902. január 8. Uo. 305/1902. ikt. sz.

¹¹¹ 1909-ben rendeletet hoztak arról, hogy a külföldi magániskolákba járó gyerekek szüleinek útlevelét a tanév kezdetekor két hónapra be kellett vonni. Egy 1910-ben született rendelet értelmében az összes romániai magániskolában kötelezővé tették román dalok éneklését az énekórákon, a román nemzeti ünnepek megünneplését, és a román királyi himnusz eléneklését minden nemzeti ünnepen. Erre lásd MOL K 26, 857. cs., XX. t., 4370/1909. ikt. sz. és 5144/1910. ikt. sz.

¹¹² „Pro memoria a romániai magyar actióról.” 1912. MOL K 26, 945. cs., XV. t., 4301/1912. ikt. sz.

¹¹³ Makkai B.: i. m. 23.

¹¹⁴ Itt jegyezzük meg, hogy a korabeli magyar politikai frazeológia egységesen csángónak titulálta a moldvai magyarokat, bukovinai székelyeket és a Magyarországra visszatelepített bukovinai székelyeket is.

¹¹⁵ Összefoglaló feljegyzés a külföldi magyarság javára tett alapítványokról. 1913. június 13. MOL K 28 (=Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi osztályának iratai), 148. cs., 285. t., 3749/1913. ikt. sz.